

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра економічної та соціальної географії

На правах рукопису

ЖАРОНІН ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Географія)

Освітньо-професійна програма: Середня освіта (Географія. Економіка)

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ПОГРЕБСЬКИЙ ТАРАС ГЕОРГІЙОВИЧ

кандидат географічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол №

засідання кафедри економічної та соціальної географії

від

Завідувач кафедри

к. геогр. н., доц. Погребський Т. Г.

ЛУЦЬК-2025

АНОТАЦІЯ

Жаронін В. В. Теоретико-методичні аспекти організації позакласної роботи з географії. Комплексна кваліфікаційна робота на правах рукопису на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 014 Середня освіта (Географія). – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2025.

Проведене кваліфікаційне дослідження дозволило комплексно розкрити теоретичні, методичні та практичні засади організації позакласної роботи з географії.

Теоретико-методичний аналіз процесу організації позакласної роботи з географії довів, що вона виступає важливим компонентом функціонування сучасної географічної освіти, здатним компенсувати обмеження аудиторного навчання та забезпечити глибше, практично-орієнтоване освоєння навчального матеріалу. Визначено, що позакласна діяльність реалізує освітню, розвивальну, соціалізуючу та компетентнісну функції, сприяючи формуванню пізнавальної активності, дослідницької культури, екологічної свідомості та просторової грамотності школярів. Дослідження методичних засад показало, що результативність позакласної роботи забезпечується на основі цілісної інтеграції компетентнісного, діяльнісного, краєзнавчого та інтегративного підходів.

Розроблена методика організації традиційних і інноваційних форм позакласної роботи свідчить, що ефективне поєднання гурткової діяльності, факультативів, навчальних екскурсій, проєктних технологій та STEM-складової значно розширює можливості географічної освіти.

Отримані у процесі дослідження результати підтверджують високий потенціал системного та методично обґрунтованого використання позакласної роботи з географії для формування ключових компетентностей, розвитку практичних умінь та пізнавальної активності учнів.

Ключові слова: позакласна робота, теоретико-методичні аспекти, підхід, краєзнавство, проєктна діяльність.

ANNOTATION

Zharonin V. V. Theoretical and methodological aspects of organizing extracurricular work in geography. Comprehensive qualification work in the form of a manuscript for obtaining the educational degree "Master" in the specialty 014 Secondary Education (Geography). - Lesya Ukrainka Volyn National University. - Lutsk, 2025.

The conducted qualification research allowed us to comprehensively reveal the theoretical, methodological, and practical principles of organizing extracurricular work in geography.

Theoretical and methodological analysis of the process of organizing extracurricular work in geography has proven that it is an important component of the functioning of modern geographical education, capable of compensating for the limitations of classroom learning and ensuring a deeper, practically-oriented mastery of educational material. It has been determined that extracurricular activities implement educational, developmental, socializing and competence functions, contributing to the formation of cognitive activity, research culture, environmental awareness and spatial literacy of schoolchildren. The research of methodological principles has shown that the effectiveness of extracurricular work is ensured on the basis of a holistic integration of competence, activity, local history and integrative approaches.

The developed methodology for organizing traditional and innovative forms of extracurricular work shows that an effective combination of club activities, electives, educational excursions, project technologies, and the STEM component significantly expands the possibilities of geographical education.

The results obtained in the research process confirm the high potential of the systematic and methodically justified use of extracurricular work in geography for the formation of key competencies, the development of practical skills and cognitive activity of students.

Keywords: extracurricular work, theoretical and methodological aspects, approach, local history, project activities.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	10
1.1. Сутність, завдання та функції позакласної роботи в системі географічної освіти	10
1.2. Форми, види та засоби проведення позакласної роботи з географії у НУШ.....	15
1.3. Методичні підходи до організації позакласної роботи	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС	25
2.1. Організація та проведення традиційних форм позакласної діяльності (географічні гуртки, експедиції, квести, конкурси, екскурсії)	25
2.2. Інноваційні технології у позакласній роботі з географії (ІКТ, проєктна діяльність, STEM-освіта).....	34
2.3. Дослідницька діяльність та міжпредметні зв'язки у позакласній роботі з географії	39
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ	44
3.1. Аналіз сучасного стану організації позакласної роботи з географії в закладах освіти	44
3.2. Проблеми організації позакласної роботи з географії у НУШ.....	48
3.3. Рекомендації, щодо підвищення ефективності організації позакласної роботи з географії у закладах середньої освіти	52
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтенсивний розвиток процесів глобалізації, посилення міжнародної взаємодії, експансія цифрового освітнього середовища та системне впровадження концепції Нової Української Школи (НУШ) детермінують виникнення нової освітньої парадигми, що передбачає переорієнтацію освітнього процесу на отримання учнями не теоретичних знань, а практичних навичок та вмінь. У зв'язку з цим зростає стратегічне значення шкільної географічної освіти, яка виступає фундаментальною основою формування просторових, екологічних, економічних, підприємницьких та громадянських компетентностей, які є необхідними для успішної адаптації школярів до сучасних соціально-економічних викликів суспільства.

Окрім цього, обмежений час освітнього процесу та використання застарілих методів навчання, спонукає до пошуку нових дидактичних інструментів, які здатні забезпечити стимулювання пізнавальної активності учнів до вивчення природничих дисциплін, а також формуванню самостійних навичок проведення наукових досліджень. На сучасному етапі трансформації освіти, одним із найефективніших інтегральних інструментів практичного засвоєння навчального матеріалу є позакласна робота з географії, яка представлена краєзнавчими дослідженнями, географічними експедиціями, гуртковою роботою і т.д.

Аналіз теоретичних аспектів організації позакласної роботи В. Сухомлинського, О. Макаренка, О. Топузова, Л. Вішнікіної та Л. Галушка свідчить, що попри наявний значний потенціал позакласної роботи, її реалізація у закладах загальної середньої освіти часто носить фрагментарний та ізольований від навчальної програми характер, адже, існуючі методичні рекомендації охоплюють лише окремі форми її діяльності (олімпіади, конкурси, проєкти МАН). Дана тенденція породжує виникнення науково-методичного протиріччя: з одного боку, існує об'єктивна потреба освітнього процесу у розробці інноваційних, систематизованих та технологічно обґрунтованих моделей позакласної роботи; з іншого боку – недостатня розробленість цілісних

теоретико-методичних засад її організації та впровадження в освітній процес, що актуалізує вибір даної тематики кваліфікаційного дослідження.

Мета даної кваліфікаційної роботи полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці нової моделі проведення позакласної роботи з географії, як ключового інструмента формування географічних компетентностей учнів в умовах Нової Української Школи.

Для досягнення поставленої мети було поставлено ряд дослідницьких **завдань**, а саме:

- проаналізувати суть, завдання та функції позакласної роботи в системі сучасної географічної освіти;
- обґрунтувати методичні особливості організації позакласної роботи з географії, зокрема компетентнісний, діяльнісний, інтегративний та краєзнавчий;
- розробити методику організації та проведення традиційних форм позакласної діяльності (географічні гуртки, факультативи, екскурсії), а також використання інноваційних технологій (ІКТ, проектна діяльність, STEM-освіта) у позакласній роботі з географії;
- здійснити аналіз сучасного стану організації позакласної роботи з географії в закладах загальної середньої освіти та виявити ключові проблеми її проведення в умовах НУШ;
- розробити науково-методичні рекомендації щодо підвищення ефективності проведення позакласної роботи з географії у закладах середньої освіти.

Об’єкт дослідження – процес організації позакласної роботи з географії у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – теоретико-методичні основи, зміст, форми та методи проведення позакласної роботи з географії для формування географічних компетентностей учнів в умовах НУШ.

Методичною основою написання даної кваліфікаційної роботи є праці українських та зарубіжних науковців, які досліджували проблеми позакласної роботи, дидактики географії та компетентнісного підходу, зокрема, В. Сухомлинського, Ю. Бабанського, О. Макаренка, О. Топузова, Л. Вішнікіної, Л. Галушка, Н. Вовк, П. Шищенко, І. Романченка, О. Савченко, І. Беха, В.Бикова, О. Спіріна, John Dewey, Maria Montessori, Gavin Woodcock та інших.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації визначених завдань було застосовано комплекс теоретичних, емпіричних та математичних (статистичних) методів дослідження. Зокрема, для обґрунтування концептуальних положень, систематизації форм роботи та розробки структурно-функціональної моделі авторами використано статистичні методи аналізу, синтезу, узагальнення та моделювання. Емпіричні методи педагогічного спостереження, опитування, тестування та експерименту застосовувалися для вивчення реального стану актуальних освітніх проблем, збору фактичного матеріалу та перевірки ефективності розроблених рекомендацій. Окрім цього, для кількісної обробки даних, отриманих у ході експерименту, та достовірного обґрунтування висновків було застосовано метод статистичного аналізу.

Наукова новизна даного дослідження полягає у розробці цілісної моделі організації позакласної роботи з географії, як інтегрального дидактичного інструменту, що забезпечує системне формування ключових компетентностей учнів. У даній роботі вперше:

- обґрунтовано і розроблено структурно-функціональну модель проведення позакласної роботи з географії, яка відображає взаємозв'язок її цільового, змістового, організаційно-методичного та результативно-діагностичного компонентів, орієнтованих на вимоги НУШ.
- визначено та структуровано комплекс педагогічних дій, необхідних для ефективного провадження позакласної роботи з географії з використанням інноваційних технологій (зокрема, ІКТ, елементів STEM-освіти, проектної діяльності).

➤ обґрунтовано дидактичний потенціал позакласної роботи як інтегративного інструменту реалізації компетентнісно орієнтованого та діяльнісного підходів у географічній освіті.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження мають комплексне теоретичне та практичне значення, що обумовлено вирішенням актуального науково-методичного протиріччя та безпосереднім впровадженням отриманих даних в освітній процес.

Розроблена та експериментально перевірена модель організації позакласної роботи, а також науково-методичні рекомендації можуть бути використані вчителями географії та адміністрацією закладів освіти для системного планування, організації та підвищення ефективності формування ключових компетентностей учнів.

Практична цінність одержаних результатів полягає у можливості безпосереднього впровадження в освітній процес розробленої та експериментально перевіреної структурно-функціональної моделі та науково-методичних рекомендацій з організації позакласної роботи, що дозволить вчителям географії системно планувати діяльність, підвищити ефективність формування ключових компетентностей учнів в умовах НУШ, а також забезпечить методичну основу для підготовки фахівців у закладах вищої та післядипломної педагогічної освіти.

Особистий внесок здобувача полягає у комплексному виконанні всіх етапів магістерського дослідження: теоретичному обґрунтуванні сутності, функцій позакласної роботи, систематизації методичних підходів та розробці структурно-функціональної моделі організації позакласної роботи з географії. Здобувачем проведено педагогічний експеримент із апробації ефективності запропонованої моделі, здійснено обробку та аналіз емпіричних даних, на основі яких сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, винесені на захист. Всі ідеї, положення та результати, викладені в роботі, є результатом особистої наукової діяльності автора.

Апробація результатів роботи. Методика та результати проведеної роботи були апробовані на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів”(Луцьк, 2025).

Обсяг і структура роботи. Дана кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи складає 69 сторінок, з них 57 сторінок – основний текст. Список використаних джерел налічує 43 письмових та електронних ресурсів.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

1.1. Сутність, завдання та функції позакласної роботи в системі географічної освіти.

В умовах динамічної трансформації освітнього процесу та векторизації шкільної підготовки на компетентнісний підхід, виникає нагальна потреба у переосмисленні традиційних форм навчання. Сучасна географічна освіта повинна не лише знайомити школярів з поняття “простір” та базовими законами функціонування екосистем, але й формувати екологічну свідомість, дослідницькі вміння та патріотичну позицію, що є неможливим без залучення ресурсів позаурочної діяльності. Саме позакласна робота виступає як інтегральна складова дидактичної системи, що забезпечує індивідуалізацію навчання та створює простір для застосування теоретичних знань на практиці (рис 1.1)

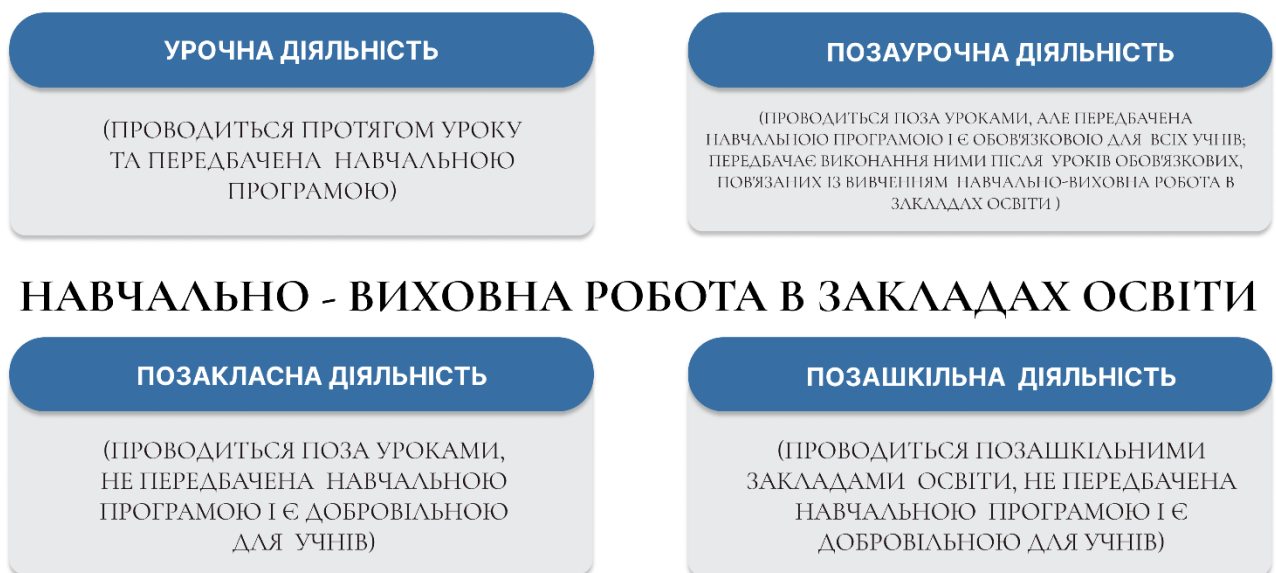

Рис. 1.1. Схема структури навчально – виховної роботи в закладах освіти (складено автором на основі даних [35]).

У педагогічній науці категорія «позакласна робота» є об’єктом тривалих дискусій, що зумовлено її багатofункціональністю та динамікою розвитку форм. Проведений нами аналіз наукової літератури свідчить про наявність декількох підходів до визначення даного поняття, зокрема, І. Іванов визначає

позакласну роботу, як систему добровільних, систематичних занять учнів у позаурочний час, які організовані педагогом з метою поглиблення знань та розвитку їх творчих здібностей. Позакласну роботу, як компонент навчально-виховного процесу розглядає також і Є.Шиянов, стверджуючи, що головною метою даної діяльності є соціалізація дитини в освітньому процесі [1].

Інтенсивний розвиток технологій та активна діджиталізація освітнього процесу, зумовили переосмислення традиційних уявлень, щодо позакласної діяльності. На думку О. В. Леонтьєва вона повинна не лише навчати школярів, але й сприяти професійній орієнтації, формуючи стійку мотивацію до самоосвіти. Окрім цього, у контексті сучасної парадигми, Т. Казанцева розглядає позакласну роботу, як діяльнісну та компетентнісно орієнтовну форму освітньої взаємодії “учень – вчитель – соціум”, що забезпечує розвиток ключових і предметних компетентностей учнів через участь у дослідницькій, проектній творчій та практично-орієнтованій діяльності, що відбувається поза межами обов’язкових навчальних занять [2,10,9].

З погляду Т. М. Дейнеки, сучасний процес позакласної діяльності – це механізм розширення навчального середовища, який створює оптимальні умови для інтеграції освітніх, виховних та патріотичних аспектів виховання школярів у навчальний процес, а також сприяє формуванню компетентностей, недосяжних у межах традиційного уроку [28].

На основі синтезу проаналізованих підходів та з урахуванням специфіки географічної науки, нами було сформовано власне визначення “позакласної роботи”, яке буде використовуватися у даній кваліфікаційній роботі, а саме: позакласна робота з географії – це систематична, добровільна та педагогічно організована діяльність учнів у позаурочний час, що ґрунтується на принципах краєзнавчого підходу, практичної спрямованості та інтеграції отриманих теоретичних знань із реальними географічними об’єктами та процесами. Її зміст спрямований на поглиблення та розширення географічних знань, розвиток дослідницьких, картографічних і екологічних компетентностей, формування

стійкої пізнавальної мотивації, просторового мислення та науково обґрунтованого світогляду учнів.

Кінцевою метою організації позакласної роботи з географії є створення комплексу педагогічних умов для формування цілісної, компетентної та соціально адаптованої особистості учня, здатної до самостійної дослідницької діяльності та свідомого вибору життєвого шляху. Досягнення даної цілі можливе через розширення пізнавального інтересу до географічних наук, розвитку критичного мислення та формування високого рівня екологічної та краєзнавчої культури [33].

Сучасні підходи до організації позакласної роботи спрямовані не лише на посилення інтересу до географії, але й покликані вирішити ряд завдань, які можна поділити на три ключові групи [3]:

1. Пізнавально-освітні завдання:

- **Поглиблення та закріплення знань** – розширювати та закріплювати знання, отримані на уроках географії та суміжних природничих наук (біології, фізики), вивчаючи при цьому матеріал, що виходить за межі навчальної програми, але є доступним для розуміння.
- **Формування світогляду** – розвивати стійкі пізнавальні інтереси, розширювати загальноосвітній кругозір, сприяти формуванню наукового світогляду, географічного мислення та підвищувати загальний рівень культури учнів.

2. Розвивально-практичні завдання:

- **Розвиток самостійності** – формувати в учнів навички самостійності у творчій діяльності та спостережливості, підвищувати їхню активність та ініціативність у позанавчальний час.
- **Вдосконалення навичок роботи з інформацією** – вдосконалювати уміння і навички ефективного використання різних джерел географічної інформації (картографічних, статистичних, цифрових, ГІС-систем).

➤ **Профорієнтація та самореалізація** – розвивати професійну орієнтацію та розуміння значення географії у житті людини, забезпечувати поєднання шкільного матеріалу та реального життя, а також створювати умови для самоосвіти, самовиховання й самореалізації учнів.

➤ **Індивідуалізація** – виявляти індивідуальні схильності, здібності та обдарування учнів, забезпечуючи реалізацію індивідуального підходу в навчально-виховному процесі.

3. Виховні та соціалізуючі завдання:

➤ **Патріотичне та екологічне виховання** – виховувати любов до рідного краю, своєї Батьківщини, формувати дбайливе відношення до природи, розвивати екологічну культуру, а також заохочувати учнів до збереження та відновлення природних багатств.

➤ **Комплексний розвиток** – поширювати виховний вплив на учнів у різних напрямках (розумового, естетичного, морального, правового, трудового), реалізуючи комплексний підхід до розвитку особистості.

➤ **Здоровий спосіб життя та колективізм** – закладати основи фізичного й психічного здоров'я, організовувати корисний відпочинок та розумові розваги, поєднуючи краєзнавчу роботу, туризм та орієнтування. А також об'єднувати учнів у колективи на основі спільних інтересів та захоплень у галузі географії.

Комплексне вирішення окреслених завдань забезпечується через реалізацію низки функцій, що визначають роль позакласної діяльності в сучасній освітній системі. Зокрема, функції позакласної роботи з географії включають:

1. **Навчальну функцію**, яка спрямована на поглиблення, систематизацію та практичне закріплення знань, отриманих на уроках, формування дослідницьких умінь та практичних навичок роботи з географічними об'єктами і картографічними матеріалами.

2. Розвиваючу функцію, що забезпечує розвиток інтелектуальних, творчих та аналітичних здібностей учнів, формування просторового мислення, науково-дослідницької компетентності та самостійності в пошуково-пізнавальній діяльності.

3. Виховну функцію, яка реалізується через формування ціннісних орієнтацій, екологічної культури, патріотичної та соціально відповідальної позиції, дбайливого ставлення до природної та культурної спадщини, а також через розвиток комунікативних та колективних компетентностей.

Реалізація цих функцій забезпечує цілісне формування особистості учня, поєднуючи пізнавальні, практичні та ціннісні аспекти навчальної діяльності, та підкреслює значущість позакласної роботи як невід'ємної складової сучасного географічного виховання.

Позакласне навчання з географії реалізується на кількох рівнях, що визначаються характером взаємодії вчителя та учнів.

Рис. 1.2. Рівні позакласної роботи з географії

(складено автором на основі [12])

На першому рівні позакласна діяльність носить епізодичний характер і спрямована здебільшого на усунення наявних прогалин у знаннях та вміннях учнів, без суттєвої самостійності школярів. Другий рівень передбачає систематичне проведення позакласних заходів із участю стабільної групи учнів, що враховує їхні інтереси, ініціативу та індивідуальні особливості, сприяючи формуванню самостійності та підвищенню зацікавленості у предметі. Третій рівень позакласної роботи передбачає вчителя-організатора та наставника, який створює оптимальні умови для проведення навчально-пізнавальної діяльності та застосування доступних методів наукового пізнання, що забезпечує глибше засвоєння географічних знань і розвиток компетентностей учнів [12].

1.2. Форми, види та засоби проведення позакласної роботи з географії у НУШ

Систематизація позакласної роботи є необхідною дидактичною умовою для розробки гнучкого та ефективного методичного інструментарію. У педагогічній науці усталеною є практика розмежування позакласної роботи за видами діяльності, що визначаються її змістовою спрямованістю. Зокрема, за тривалістю проведення позакласна робота з географії може набувати перманентних, епізодичних та систематичних форм.

Перманентні форми позакласної роботи з географії представлені діяльністю географічних факультативів/гуртків, шкільних краєзнавчих музеїв, географічних клубів, шкільними осередками Малої академії наук України та Географічного товариства України тощо[14]. Протягом останніх років в Україні спостерігається позитивна тенденція, щодо використання у навчальному процесі географічних гуртків, які можуть мати, як вузьке тематичне спрямування (метеорологічний, фенологічний, геологічний, краєзнавчий, туристичний гурток тощо), так і широке, охоплюючи цілу географічну область (економіко-географічний, фізико-географічний, соціально-географічний, суспільно-географічний гурток тощо)[4].

Інтенсивний розвиток навчального процесу стимулює активізацію епізодичних та систематичних форм позакласної роботи, зокрема, географічних екскурсій, походів, експедицій та дидактичних ігор, які дозволяють поєднати теоретичні знання з практичним досвідом, розвинути у школярів спостережливість, аналітичні здібності та просторове мислення. Систематичні форми позакласної діяльності передбачають цілеспрямовану та планомірну організацію роботи, яка інтегрується в освітнє середовище й охоплює широкий спектр заходів. До них належать тематичні тижні географії, конкурси, олімпіади, вікторини, науково-практичні конференції, проєктно-дослідницька діяльність, а також участь учнів у всеукраїнських і міжнародних освітніх ініціативах. Дані форми спрямовані на поглиблення знань, розвиток наукового мислення, формування дослідницьких компетентностей та стимулювання мотивації до навчання[8].

У межах позакласної роботи важливе місце також посідають ігрові, комунікативні та ціннісно-орієнтовані види діяльності, які забезпечують емоційне залучення учнів, сприяють формуванню світоглядних позицій, громадянської відповідальності, екологічної культури та навичок соціальної взаємодії. Завдяки їм позакласна робота з географії постає як цілісна педагогічна система, що поєднує інтелектуально-пізнавальні, творчі, дослідницькі, соціальні та практико-орієнтовані компоненти, забезпечуючи комплексний розвиток учня[13].

У наукових колах також існує інша класифікація форм позакласної роботи, яка передбачає її розмежування за охопленістю учасників навчального процесу(рис. 1.3.).

Рис. 1.3. Рівні позакласної роботи (розроблено автором на основі [32])

За даним показником виділяють індивідуальну (дослідницька робота учнів, колекціонування, підготовка есе, реферату тощо), групову (географічні гуртки, клуби, секції, товариства, екскурсії, походи, класні виховні години, факультативи) та масову (тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, тижні географії, зустрічі з видатними людьми, географічні конференції, огляди, конкурси, олімпіади) форми позакласної роботи [32].

Позакласна діяльність з географії у закладах освіти організовується відповідно до низки ключових принципів, серед яких – відкритість і ініціативність, налагодження результативного зворотного зв'язку, співпраця й співтворчість, орієнтація на успіх, активність та самодіяльність учнів, суспільна значущість проведених заходів, урахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти, взаємозв'язок із навчальними заняттями, системність та взаємне навчання [35].

Не залежно від форм проведення, головним принципом організації позакласної роботи з географії є її добровільний характер, а основною умовою ефективної реалізації – тісна інтеграція з навчальним процесом із географії. Повноцінна масова чи групова діяльність не може виникнути спонтанно, без попередньої підготовки на уроках. Саме тому першими кроками зазвичай стають індивідуальні завдання за ініціативою учнів – додаткові повідомлення, реферати, презентації тощо. Поступово від епізодичних форм роботи

переходять до більш регулярних групових і колективних заходів. Важливою складовою стає формування активу учнів, які залучаються до допомоги в організації та проведенні масових позакласних подій. Таким чином, системне залучення школярів до позаурочної діяльності формується саме через навчальний процес[38].

Зміст позакласної роботи з географії має відповідати низці вимог: бути науково коректним, актуальним, доступним та практично значущим; мати професійну, екологічну й краєзнавчу спрямованість; вирізнятися послідовністю та безперервністю; сприяти формуванню географічних компетентностей; враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів; забезпечувати поєднання педагогічного керівництва з ініціативністю та самостійністю школярів; бути змістовним, емоційно насиченим і здатним не лише пробуджувати інтерес до географії, а й підтримувати його впродовж тривалого часу [42].

Проведений нами аналіз наукової літератури дозволяє виокремити низку функціональних різновидів позакласної діяльності з географії, де кожен компонент виконує унікальну роль у формуванні особистості учня. З огляду на даний аспект позакласна робота поділяється на:

- інтелектуально-пізнавальну (сприяє нагромадженню знань про світ, розвитку пізнавальних здібностей учнів);
- ціннісно-орієнтовану (сприяє виробленню в учнів наукових, етичних й естетичних критеріїв оцінки життєвих явищ, формуванню життєвої позиції, орієнтуванню в людських цінностях; допомагає самопізнанню, самоусвідомленню, виробленню критеріїв оцінки – як самого себе, так і навколишнього світу);
- громадську (формує в учнів здібності до обмірковування життєвих явищ, критичного сприймання суперечливих політичних подій, самостійного пошуку істини, власної громадської позиції; бажання до збереження й примноження духовної спадщини свого народу, принесення користі суспільству тощо);

- трудову (сприяє процесу соціалізації особи – вибору професії, нагромадженню певних духовних цінностей, ускладненню взаємовідношень з людьми, становленню характеру тощо);
- творчу (навчає учнів досліджувати, оцінювати й перетворювати навколишнє середовище з позицій прекрасного й потворного; формує любов до прекрасного, потребу створювати красу своїми руками, жити, дотримуючись «законів краси»; сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, їх бажання до самоствердження, самовдосконалення й самореалізації);
- ігрову (передбачає співпрацю, співдружність і співтворчість дітей і дорослих; спонукає до комунікації й емоційності; моделює життєві ситуації, в які учні можуть потрапити в реальному житті; викликає інтерес і зацікавленість дисципліною, в рамках якої ведеться позакласна робота; формує високі етичні принципи і правила);
- комунікативну (сприяє спілкуванню, причому не тільки учнів між собою чи з учителем, а й з книгами, природою, мистецтвом тощо) [35].

Організація ефективної позакласної діяльності неможлива без використання відповідних дидактичних засобів, які забезпечують реалізацію навчальних, виховних та розвиваючих завдань у позаурочний час. До ключових засобів організації позакласної роботи у НУШ можна віднести картографічні ресурси (фізичні та цифрові карти, атласи, контурні карти, інтерактивні ГІС-платформи), що формують просторові уявлення школярів про географічні процеси та формують навички роботи з географічною інформацією; інформаційно-комунікаційні технології, серед яких освітні онлайн-платформи, віртуальні тури, мобільні застосунки для спостережень і геосервіси, які розширюють можливості для проведення дистанційних або змішаних форм діяльності. Важливими складником сучасного освітнього процесу є застосування ігрових та проектно-дослідницьких засобів організації позакласної діяльності – квести, рольові ігри та проєктні завдання, що сприяють розвитку критичного мислення, творчості й командної взаємодії.

Сукупність охарактеризованих засобів забезпечує створення різноманітного, насиченого та компетентнісно-орієнтованого освітнього середовища [43].

1.3. Методичні підходи до організації позакласної роботи.

Ефективна організація позакласної роботи як невіддільної складової освітнього процесу та важливого засобу всебічного розвитку особистості вимагає науково обґрунтованого вибору методичних підходів. Ці підходи забезпечують системність, цілеспрямованість і відповідність діяльності сучасним освітнім парадигмам, зокрема запитам Нової української школи (НУШ). Серед найбільш значущих методичних орієнтирів, які забезпечують якісне формування особистісних якостей та життєвих компетенцій здобувачів освіти, виокремлюють компетентнісний, діяльнісний, інтегративний та краєзнавчий підходи. Їхня синергія дозволяє створити динамічне освітнє середовище, орієнтоване на успішну самореалізацію учня [27].

Домінантним методичним засобом до проведення позакласної роботи з географії у закладах середньої та старшої освіти є компетентнісний підхід, що передбачає зміщення акцентів із процесу передачі інформації на результат, який виражається у рівні сформованості ключових (соціальних, комунікативних, громадянських, підприємницьких, інформаційно-цифрових) та предметних навичок (робота з картографічними матеріалами, просторовий аналіз, здатність до польових спостережень, інтерпретація геоінформації). Організація позакласних завдань на засадах компетентнісного підходу вимагає:

- 1. Проєктування завдань на основі реальних або модельно-проблемних ситуацій (кейсів).** Використання кейс-методу, симуляцій, практичних дослідницьких завдань та ситуаційних вправ сприяє розвитку критичного мислення, уміння аналізувати причини й наслідки географічних явищ, знаходити оптимальні рішення та прогнозувати можливі зміни довкілля або соціально-економічної ситуації.

2. Забезпечення умов для практичного застосування знань, отриманих на уроках. Використання даного підходу може включати організацію екскурсій, польових досліджень, краєзнавчих маршрутів, роботу з картографічними сервісами, геоінформаційними системами (ГІС), виконання міні-проектів чи творчо-дослідницьких робіт, що забезпечує органічний зв'язок теорії та практики, сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу та розвитку умінь самостійно отримувати знання.

3. Оцінювання здатності учня застосовувати набуті знання та вміння для вирішення практичних, творчих чи соціальних завдань. Компетентнісне оцінювання орієнтується не лише на перевірку теоретичних знань, а й на аналіз процесу виконання завдань, обґрунтованість рішень, здатність працювати в команді, ефективно комунікувати, здійснювати рефлексію власних навчальних результатів[15].

Компетентнісний підхід змінює сучасні уявлення педагогів про організацію та оцінювання навчальних досягнень учні. У центрі уваги перебуває не стільки наявність у школярів певного обсягу знань, особистих якостей чи окремих вмінь, а їхня здатність застосовувати набуті компетентності у навчальних і життєвих ситуаціях. При цьому важливо акцентувати увагу на аспектах, які учень виконав успішно, створюючи так звану «ситуацію успіху». Одним із найбільш відповідних компетентнісному підходу засобів оцінювання є портфоліо – індивідуальна збірка навчальних досягнень учня, яка демонструє поступ у розвитку ключових компетентностей. Дана форма оцінювання дозволяє зафіксувати різні типи діяльності, результати проєктів, творчі роботи, рефлексивні записи, тобто всі релевантні результати навчального прогресу [5].

Таблиця 1

**ГОЛОВНІ ВІДМІННОСТІ ТРАДИЦІЙНОГО ТА КОМПЕТЕНТНІСНОГО
ПІДХОДІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ**

Параметр	Традиційний підхід	Компетентнісний
----------	--------------------	-----------------

порівняння		підхід
Основна ідея	Успіх досягається через накопичення знань	Успіх забезпечує досвід самостійного вирішення завдань
Функція розв’язання проблем	Використовується для закріплення отриманих знань	Є центральним елементом навчальної діяльності
Показник високого рівня освіченості	Вміння відтворювати великий обсяг складної інформації	Здатність діяти в різноманітних і невизначених ситуаціях самостійно
Критерій оцінки навчальних досягнень	Обсяг і точність засвоєних знань	Вміння застосовувати знання та компетентності на практиці
Головний аспект	Засвоєння теоретичного матеріалу	Розвиток практичних навичок, умінь і самостійної діяльності

***Складено авторами на основі даних [5].**

Порівняння традиційного та компетентнісного підходів свідчить, що зміна акцентів у навчанні від простого засвоєння знань до розвитку практичних умінь. Традиційний підхід орієнтується на відтворення теоретичної інформації та оцінює успішність учня за обсягом засвоєних знань. Компетентнісний підхід ставить у центр навчальної діяльності самостійне розв’язання проблем, здатність діяти в різних і невизначених ситуаціях, що забезпечує не лише засвоєння матеріалу, а й формування практичних навичок, критичного мислення та готовності до реальних життєвих викликів. Таким чином, компетентнісний підхід забезпечує більш цілісний розвиток особистості та формування здатності застосовувати знання в реальному житті.

Теоретично обґрунтований у працях класиків психології (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв), як основний спосіб становлення та розвитку особистості – діяльнісний підхід. Сутність підходу полягає в тому, що набуті протягом навчальних занять теоретичні знання школярів не можуть бути засвоєні без практичного використання. У позакласній роботі він виступає як механізм, що забезпечує реалізацію компетентнісної мети, адже, діяльнісний та

компетентнісний підходи тісно взаємопов'язані, проте мають різні акценти у навчальному процесі [6].

Діяльнісний підхід орієнтований на активну участь учня в навчальній діяльності, передбачає практичне застосування знань та формує вміння самостійно планувати, виконувати та оцінювати завдання. Він забезпечує розвиток особистості через дослідницьку, експедиційну та проектну діяльність, краєзнавчі та природничі спостереження. Компетентнісний підхід, у свою чергу, ставить у центр уваги результат навчання, тобто формування ключових і предметних компетентностей, що дозволяють учню ефективно діяти в різних життєвих та навчальних ситуаціях. Поєднання обох підходів дозволяє не лише глибоко засвоїти учням географічні знання, а й розвивати критичне мислення, творчі здібності та практичні навички, що забезпечує цілісний розвиток особистості та готовність до самостійної діяльності у різноманітних контекстах[16, 31].

Важливою складовою методичного підґрунтя є інтегративний підхід, що сприяє поєднанню географічних знань з даними суміжних наук – історії, біології, екології, економіки тощо, що дозволяє учням сприймати географічні явища та процеси не ізольовано, а в контексті їхнього системного взаємозв'язку.

У позакласній роботі інтеграція знань реалізується через:

1. **Міжпредметні дослідницькі проєкти** – учні об'єднують знання з географії та суміжних дисциплін для аналізу локальних або глобальних проблем, наприклад, дослідження стану довкілля у своєму регіоні чи аналіз економічного розвитку територій.
2. **Екологічні акції та соціальні ініціативи** – практична діяльність, яка дозволяє поєднувати екологічні знання з економічними, соціальними та управлінськими аспектами, а також розвиває громадянські компетентності.
3. **Комплексні екскурсії та краєзнавчі маршрути** – організація спостережень та польових досліджень, що охоплюють природничі,

історичні та соціальні аспекти території, що сприяють цілісному сприйняттю просторових процесів.

4. Співпраця з місцевими установами, науковими центрами та громадськими організаціями – учні отримують досвід застосування знань у реальному житті, навчаються аналізувати інформацію з різних джерел та приймати обґрунтовані рішення [41].

Протягом тривалого часу основою організації позакласної роботи з географії залишається краєзнавчий підхід, який забезпечує зв'язок отриманих теоретичних знань з локальним природним, культурним та соціальним середовищем[17]. Даний підхід реалізується через організацію походів, експедицій та вивчення природних об'єктів рідного краю, що спряє формуванню в учнів національної ідентичності, екологічної свідомості та відповідального ставлення до природної та культурної спадщини регіону. Варто зазначити, що саме краєзнавчий підхід виступає ідеальним полем для інтеграції всіх вищезазначених підходів: він вимагає практичної діяльності (діяльнісний), формує громадянську та соціальну компетенції (компетентнісний) та поєднує знання з різних дисциплін (інтегративний). Таким чином, краєзнавча діяльність забезпечує цілісне, практично-значуще навчання, що формує у здобувачів освіти широкий спектр знань та вмінь, які вони зможуть використати для подальшого вирішення локальних та глобальних проблем [19].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

2.1. Організація та проведення традиційних форм позакласної діяльності (географічні гуртки, експедиції, квести, конкурси, екскурсії)

Організація та проведення традиційних форм позакласної роботи з географії передбачає використання різнопланових освітніх заходів, що сприяють закріпленню теоретичних знань, розвитку практичних навичок та формуванню ключових компетентностей учнів. Серед основних форм перманентної позакласної роботи з географії виділяють: гуртки і секції, факультативи, клуби або клубні об'єднання, шкільні музеї, співпраця з Малою академією наук України, шкільні осередки Українського географічного товариства тощо [4].

Гуртки становлять форму позакласного об'єднання учнів різних вікових груп, переважно середньої ланки, які виявляють інтерес до поглибленого вивчення географії відповідно до власних здібностей та освітніх потреб. Вони функціонують як ключові осередки організації позаурочної діяльності в закладах освіти. Учитель географії може ініціювати роботу наступних різновидів географічних гуртків:

- 1. Гурток, що зацікавлює.** Основним завданням даного об'єднання є формування пізнавального інтересу учнів до географії та передбачає опрацювання цікавих, інколи нестандартних або маловідомих географічних тем, що стимулюють бажання школярів розширювати свої знання та звертатися до складніших питань географічної науки. Водночас керівнику важливо забезпечити оптимальний баланс між захопливістю матеріалу й навчальною доцільністю, аби інтерес не перетворився на поверхневу розвагу, а залишався інструментом глибокого та свідомого пізнання.
- 2. Гурток, що навчає.** Тематика занять у даному гуртку узгоджується зі змістом чинної навчальної програми з географії, однак окремі питання опрацьовуються значно детальніше й ґрунтовніше. Основною

метою його діяльності є розширення, систематизація та вдосконалення знань і вмінь, сформованих під час уроків. Підтримання сталого інтересу учнів забезпечується шляхом упровадження нестандартних форм організації роботи, використання захопливих фактів, проблемно-ситуативних завдань та інших методів, що активізують пізнавальну діяльність школярів.

3. Гурток практичного спрямування. Головним призначенням гуртка є формування в учнів системи знань, умінь і навичок, пов'язаних із певними складовими географічної науки, зокрема метеорологічними, фенологічними, картографічними та іншими. Навчальний процес у гуртку має будуватися переважно на виконанні практичних завдань і вправ, що відповідають обраній тематиці й забезпечують набуття учнями реального досвіду дослідницької та прикладної діяльності.

4. Гурток спеціалізованого призначення. Головна мета – глибоке вивчення окремих тем навчальної програми з географії, наприклад, етнографічної, екологічної, релігійно-географічної тематики, геоінформаційні технології, глобальні проблеми людства тощо [29].

Оптимальна чисельність учасників географічного гуртка становить 15-20 осіб. Якщо кількість бажаючих перевищує цей показник, гурток доцільно поділити на окремі секції, наприклад, краєзнавчу, екологічну, фізико-географічну, економіко-географічну, картографічну чи інші секції, які будуть відповідати інтересам школярів. Тематика засідань визначається спільно з членами гуртка й затверджується під час першої зустрічі. Заняття відбуваються регулярно – один або два рази на місяць упродовж семестру чи всього навчального року, у дні, погоджені з адміністрацією закладу освіти.

У сформованій автором таблиці (додаток А) подано орієнтовну тематику занять краєзнавчо-географічного гуртка. Таке об'єднання може мати різні назви: *«Юні дослідники»*, *«Юні мателани»*, *«Моя маленька Батьківщина»*, *«Стежками рідного краю»*, *«Компас можливостей»*, *«Туристи-краєзнавці»* та

інші. Загальний обсяг роботи гуртка повинен становити 80 годин, що передбачає проведення двох занять на тиждень протягом навчального року, включно з канікулярним періодом (за винятком літніх канікул). Відповідно до обраної тематики, вчитель зобов'язаний розробити деталізовану програму гуртка, яка повинна поєднувати у собі теоретичну та практичну підготовку: 16 практичних занять, 8 екскурсій, презентації та захисти учнівських проєктів, екологічні акції й рейди, зустрічі з відомими особистостями, географічні вікторини та участь у конкурсах. Завершальним етапом діяльності гуртка є організація багатоденного туристичного походу наприкінці навчального року.

ПАСПОРТ ГЕОГРАФІЧНОГО ГУРТКА

Назва: Меридіан

Профіль гуртка: краєзнавчо-географічний.

Мета: формування в учнів навичок спортивного та пішохідного туризму, розвиток особистісної готовності до діяльності на природі, набуття краєзнавчих і дослідницьких умінь, а також виховання екологічно свідомої, відповідальної та фізично загартованої особистості.

Завдання гуртка:

- розвиток базових компетентностей учнів у сфері туризму та краєзнавства, включаючи опанування технічних прийомів туристичної діяльності й набуття знань з географічного, історичного, етнографічного, екологічного та економічного напрямку досліджень.
- мотивування школярів до пізнання свого регіону, його природних особливостей, історичного минулого, культурних традицій, населення та провідних напрямів господарювання.
- формування уявлення про наукові засади краєзнавства, ознайомлення з методами пошуку, збору й систематизації фактичного матеріалу для дослідницької роботи
- підготовка здобувачів освіти до практичної діяльності, зокрема до участі в туристичних походах, дослідницьких експедиціях та інших формах активної роботи на місцевості.

- створення сприятливого психолого-педагогічного середовища, яке забезпечує сприятливі умови для самовираження, розвитку інтересів і творчого потенціалу учнів у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.
- організація змістовного та корисного дозвілля, яке сприяє активному відпочинку, зміцненню здоров'я та соціальному згуртуванню учнівської молоді.
- підтримка професійного самовизначення школярів, формування усвідомленого ставлення до вибору майбутньої професії через участь у різних видах краєзнавчо-географічної діяльності.

Кількість годин: 80 годин (два заняття на тиждень, у тому числі на канікулах, окрім літніх).

Вік учасників: учні 7-11 класів.

Відповідно до поставленої мети та вікових особливостей школярів, вчителем розробляється орієнтовний план діяльності краєзнавчо-географічного гуртка (додаток А).

Окрім географічного гуртка, позакласна робота з географії в закладах освіти може бути представлена також факультативними заняттями, що спрямовані на поглиблене вивчення окремих розділів шкільного курсу та формування стійкого інтересу учнів до географічних наук [36].

Головною відмінністю даної категорії позакласної роботи є те, що формально вони є продовженням навчальних занять. В залежно від поставленої педагогом дидактичної мети факультативи можуть бути:

- **Теоретичними**, що спрямовані на поглиблення знань з окремої географічної теми, розділу, курсу або географічної проблеми. Основними формами роботи даного гуртка є лекції, семінарські заняття та наукові конференції. Теоретичні факультативи повинні мати обґрунтовану актуальність теми дослідження, визначене теоретичне й практичне значення всіх питань, що вивчаються, створені проблемні ситуації до більшості тем. На заняттях над розкриттям проблеми

працюють як учитель (викладає матеріал), так і учні (виступають з рефератами, доповідями, презентаціями);

➤ **Практичними**, що передбачають застосування набутих протягом навчальних занять знань та формування спеціальних географічних навичок. Найпоширенішою формою проведення даного виду роботи є практикум та спостереження за географічними явищами. Структура практичних факультативів передбачає практичне вирішення актуальної проблеми/завдання.

➤ **Комбінованими**, що характеризуються комплексним використанням теоретичних та практичних підходів [23].

Тематика проведення факультативів з географії надзвичайно різноманітна. Окрім суто географічних факультативів, учитель географії може вести економічні, екологічні, туристичні, краєзнавчі факультативи, факультативи з підприємництва і фінансової грамотності, менеджменту тощо. На сайті Міністерства освіти і науки України пропонуються навчальні програми курсів за вибором факультативів «Основи управління особистими ресурсами. Фінансова грамотність» (10-11 класи), «Соціальне шкільне підприємництво» (8-11 класи), «Технології сучасного виробництва» (10-11 класи), «Вступ до менеджменту» (9 клас) [23].

ПРОГРАМА ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТАТИВУ

Назва факультативу: “Юні метеорологи”

Вид факультативу: комбінований(теорія+практика)

Мета факультативу: формування в учнів системного розуміння атмосферних процесів, розвитку інтересу до природничих наук та набуття практичних умінь здійснювати метеорологічні спостереження, навчити аналізувати погодні явища і застосовувати отримані знання у повсякденному житті та навчальній діяльності.

Завдання факультативу: надати учням цілісні теоретичні уявлення про закономірності формування погоди та клімату, будову й особливості

функціонування атмосфери, а також ознайомити з основними методами метеорологічних спостережень.

Кількість годин: 35 годин (одне заняття на тиждень).

Вік дітей: учні 8 класу

У додатку В представлений орієнтовний тематичний план метеорологічного факультативу для учнів 8 класу, який передбачає проведення одного заняття протягом навчального тижня та включає вивчення 32 тем з п'яти розділів (3 години в резерві). Окрім цього, обов'язковою умовою функціонування даної форми навчання є виконання 13 практичних робіт та захист власного міні-проекту.

Ще однією важливою формою організації позакласної роботи з географії є навчальні екскурсії, які передбачають безпосереднє спостереження за географічними явищами та процесами у природних умовах, на виставках, у музеях або спеціалізованих навчальних центрах. Дані заходи дозволяють учням побачити взаємозв'язок набутих під час навчальних занять теоретичних знань із реальними об'єктами та процесами, що розвиває у школярів практичні навички спостереження, аналізу та інтерпретації географічної інформації [17].

Організація навчальних екскурсій вимагає ретельної підготовки педагога: попереднього планування маршруту, визначення ключових об'єктів для спостереження та розробки методичних матеріалів, які супроводжують даний захід. Під час проведення екскурсії важливо поєднувати пояснення педагога з активною участю учнів, організацією спостережень, виконанням практичних завдань, а також збором та первинною обробкою даних для подальшого аналізу. Необхідно враховувати й часові обмеження: навчальна екскурсія зазвичай не перевищує 24 годин. Якщо ж дослідження потребує більш тривалого перебування на об'єктах, така форма позакласної роботи переходить у формат експедиції, що передбачає більш складну організацію та поглиблену дослідницьку діяльність учнів [11].

Рис. 2.1. Проведення навчальних екскурсій природничого спрямування до Закарпатської області: а) водоспад Шипіт; б) о.Синевир (зроблено автором)

Протягом останніх років значної популярності набувають нестандартні форми організації позакласної роботи з географії, а саме географічні клуби, які об'єднують декілька близьких за тематикою гуртків. Головною метою даних об'єднань є не лише організація науково-пізнавальної діяльності учнів, але й забезпечення змістовного часопроведення школярів на основі спільних інтересів. Тематика географічного клубу може бути різноманітною, що залежить від цілей діяльності, складу учасників, масштабу тощо (рис.2.1) [25].

Рис. 2.2. Тематика географічних клубів

Особливістю організації клубної форми позакласної роботи є можливість участі школярів різного віку, що дозволяє забезпечити міжрівневу взаємодію та

формування навичок співпраці у різних вікових групах. Клуби відзначаються міждисциплінарністю, адже, зміст та тематика охоплюють різні галузі знань – географію, туризм, фізкультуру, екологію, біологію, етнографію та інші. Завдяки цьому учні отримують можливість інтегрувати знання з різних предметів, що сприяє формуванню комплексного погляду на навколишній світ [24].

Рис. 2.2. Учасники географічно-туристичного клубу “Тивер” м. Ківерці: а) камеральні заняття школярів; б) польові заняття школярів (фото зроблено автором).

Важливим аспектом діяльності клубів є залучення фахівців із різних галузей, що дозволяє налагоджувати співпрацю з місцевими організаціями, науковими, природоохоронними та культурними установами. Дана взаємодія розширює горизонти навчання, забезпечує практичну спрямованість дослідницьких проєктів та сприяє соціалізації учнів у місцевій громаді [37].

На момент проведення дослідження, спостерігається значне зростання інтересу до однієї з найбільш практично-орієнтованих форм позакласної роботи з географії – екологічних рейдів, що поєднують у собі навчальні, виховні та соціальні цілі. Дана форма роботи є ідеальним прикладом інтеграції теорії та практики, де знання з географії, екології та біології негайно застосовуються для вирішення реальних локальних проблем. До типових заходів, які здійснюються в рамках рейдів, належать:

- **Прибирання територій** – парків, берегів річок, скверів, що сприяє формуванню практичних навичок догляду за довкіллям і відчуття особистої відповідальності за стан навколишнього середовища.
- **Висаджування рослин** – дерев, кущів, квітів, що не лише покращує екологічний стан території, а й знайомить учнів із особливостями місцевої флори та методами догляду за рослинами.
- **Агітаційна та просвітницька діяльність** – наприклад, захист первоцвітів навесні або ялинок узимку, проведення бесід із місцевими мешканцями про важливість охорони природи, поширення інформаційних матеріалів.
- **Моніторинг та облік стану територій** – фіксація забруднень, змін у екосистемах, спостереження за флорою і фауною, що формує аналітичні та дослідницькі навички учнів [34].

Головною метою застосування екологічних рейдів є формування екологічної культури, розвиток соціальної відповідальності та громадянської активності школярів. Учні навчаються оцінювати сучасний стан навколишнього середовища, планувати та реалізовувати практичні дії для його поліпшення. Особливості даного типу позакласної роботи є гармонійне поєднання навчальної і виховної функції: з одного боку, учні отримують знання про екосистеми, локальні природні ресурси та методи охорони природи, з іншого – розвивають етичне ставлення до довкілля, співпрацю в команді та навички самостійного прийняття рішень.

Однією з важливих складових позакласної діяльності, що поєднує освітні, виховні та культурно-просвітницькі функції, виступають також шкільні музеї. У науковій літературі музеї трактуються як культурно-освітні та науково-дослідні установи, покликані збирати, вивчати, експонувати та зберігати пам'ятки історії, культури й природи. Серед закладів загальної середньої освіти найбільш поширеними є шкільні краєзнавчі музеї, які часто виступають центрами краєзнавчої роботи не тільки школи, а й усієї місцевої громади. Важливою їх характеристикою є практична спрямованість: учні беруть участь у пошуково-

дослідницьких експедиціях, збирають музейні експонати, оформлюють експозиції, створюють тематичні колекції та мультимедійні презентації, що розвиває у школярів уміння працювати з інформаційними джерелами, формує навички проєктної роботи й сприяє інтеграції природничих і гуманітарних знань[40].

Теоретичні форми позакласної роботи, такі як реферати, лекції та семінарські заняття, які переважно зосереджені на систематизації, узагальненні та відтворенні вже відомого матеріалу, втрачають свою пріоритетну роль у сучасній географічній освіті. Їхня ефективність є нижчою порівняно з інтерактивними та практично-орієнтованими формами позакласної роботи, які забезпечують вищий рівень залученості школярів. Проте вони продовжують виконувати допоміжну функцію – поглиблюють теоретичний базис географічних знань та сприяють формуванню у школярів умінь опрацювання інформаційних джерел.

2.2. Інноваційні технології у позакласній роботі з географії (ІКТ, проєктна діяльність, STEM-освіта)

Активний процес цифровізації та реформування української освіти призвів до виникнення нових форм позакласної роботи. На відміну від традиційних форм, вони передбачають активне використання інтерактивних та міждисциплінарних методів викладання матеріалу із застосування цифрових технологій, що враховують потреби сучасного покоління школярів та формують необхідні компетентності для соціальної адаптації, яка є необхідним елементом для їх подальшого професійного розвитку.

Однією із найбільш перспективних даної категорії форм проведення позакласної роботи є квестові технології, які передбачають виконання учнями низки інтерактивних завдань із використанням географічних карт, навігаційних інструментів, QR – кодів та онлайн – платформ. Прикладом використання у навчальній діяльності квестів є “Географічний лабіринт”, який пропонує учням відвідати декілька “станцій” із завданнями: розшифрувати координати, визначити напрямок вітру за розою вітрів, скласти прогноз погоди,

ідентифікувати тип хмар, де кожне правильне рішення відкриває наступну підказку. Дані форми атракції дають змогу поєднувати навчальну, ігрову та дослідницьку діяльність, які сприяють розвитку вмінь роботи у команді та підвищують мотиваційну складову навчальної діяльності [1].

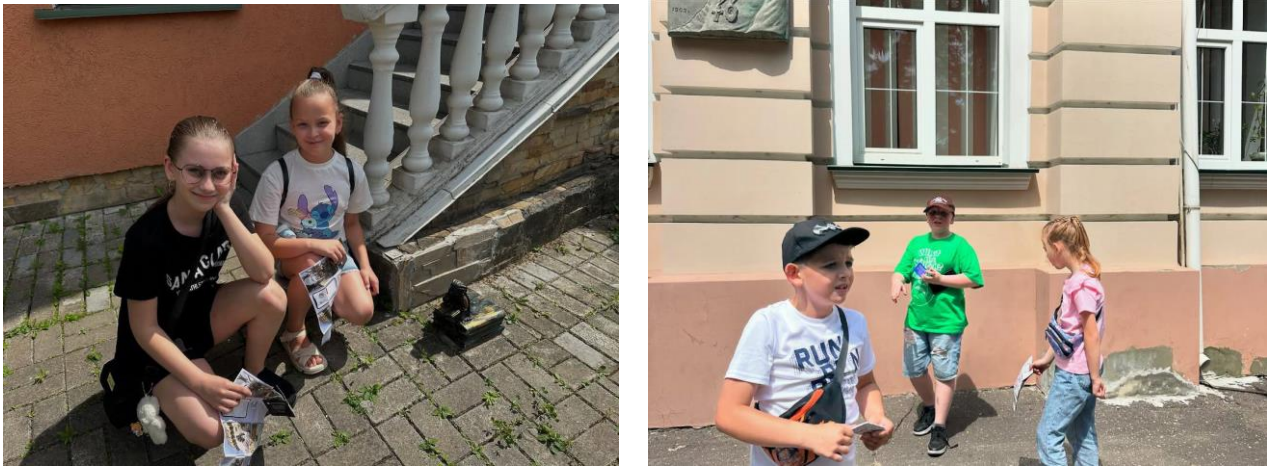

Рис. 2.3. Учасники географічного квесту “Географічний лабіринт” (фото зроблені автором)

Сучасний освітній простір сприяє розвитку проектно-дослідницьких форм позакласної роботи, які передбачають виконання колективних або індивідуальних завдань. Географічні проекти можуть бути спрямовані на вивчення локальних природних процесів, створення тематичних карт, проведення метеорологічних спостережень, що сприяє формуванню навичок критичного мислення та вміння працювати з інформацією. Обов’язковим етапом проведення даної позакласної роботи є презентація отриманих результатів. Прикладом використання географічних проектів є реалізація шкільного дослідження “Річка мого міста”, де учні проводять спостереження за водним об’єктом: визначають рівень забруднення (візуально), аналізують антропогенний вплив, створюють карту берегової зони та готують рекомендації з охорони екосистеми [6].

Інноваційні форми позакласної роботи представлені також географічними хакатонами, під час яких учні працюють над розв’язанням конкретних проблем: плануванням туристичних маршрутів, оптимізацією використання природних ресурсів, аналізом екологічної ситуації в конкретному регіоні, що сприяє розвитку креативності, формує навички командної співпраці та стимулює

критичне мислення. У процесі хакатону учні виконують роль дослідників, аналітиків та проєктантів, що дозволяє їм не лише застосовувати набуті географічні знання, а й розуміти їх практичну цінність. Для прикладу, географічний хакатон “Екологічна карта нашої громади” передбачає поділ учасників навчального процесу на окремі команди, де кожна спеціалізується на вирішенні певного завдання (очищення територій, маршрути утилізації відходів, зелені зони). Важливим результатом участі школярів у географічних хакатонах є формування навичок презентації та захисту власних напрацювань. Команди готують підсумкові продукти – карти, моделі, аналітичні довідки, мультимедійні презентації, які демонструють рівень опрацювання проблеми та запропоновані шляхи її вирішення. Використання даного формату позакласної роботи сприяє становленню проєктної культури учнів, навчає їх обґрунтовувати власні висновки, працювати з різними джерелами інформації та використовувати технології в освітньому процесі [7].

Характеризуючи інноваційні форми позакласної роботи з географії варто не забувати за географічні ігри, турніри та вікторини. Однією з ключових переваг застосування даних форм діяльності є можливість формування в учнів просторового мислення та вмінь застосовувати теоретичні знання у реальних ситуаціях. Особливої популярності набувають картографічні ігри “Геополія” «Знайди об’єкт на карті», «Географічний морський бій», «Країна за контуром», які дозволяють школярам відпрацювати навички картографічного аналізу та вміння співставляти природні та соціально-економічні об’єкти.

Рис. 2.4. а) географічна гра “Геополія”; б) приклад реалізації географічної гри

Складнішу структуру організації мають географічні турніри, що поєднують у собі елементи інтелектуального змагання, наукової дискусії й творчої взаємодії. На відміну від традиційних вікторин, турніри базуються не лише на перевірці предметних знань, а й на вмінні аргументувати власну позицію, працювати в групі, аналізувати різні джерела інформації та ухвалювати колективні рішення. Зазвичай вони відбуваються у декілька етапів і можуть включати як письмові, так і усні форми роботи: підготовку відповідей на проблемні завдання, публічний захист позицій команди, дискусії між опонентами, оцінювання рішень інших команд. При цьому, командна модель організації турніру забезпечує рівномірний розподіл ролей між учасниками: капітан, доповідач, опонент, рецензент, аналітик, що сприяє розвитку лідерських здібностей, відповідальності та вміння співпрацювати в умовах інтелектуальної конкуренції [12].

Карантинні обмеження, спричинені пандемією COVID-19, а також трансформація освітнього процесу внаслідок повномасштабного вторгнення, істотно вплинули на організацію позакласної діяльності з географії. Дані події актуалізували необхідність адаптації традиційних підходів та сприяли появі нових дистанційних форм роботи, що поєднують цифрові технології, інтерактивність і доступність географічного контенту. Одним із найдинамічніших напрямів стала організація віртуальних екскурсій та онлайн-експедицій, які дозволяють школярам знайомитися з об'єктами природної та культурної спадщини незалежно від місця перебування. Технологічною основою організації даної форми позакласної роботи є використання цифрових інструментів, зокрема, Google Earth, що дозволяє здійснювати віртуальні подорожі з деталізованим оглядом місцевості у форматі 3D, Google Arts & Culture з можливістю віртуального відвідування музеїв і культурних об'єктів, а також спеціалізовані сервіси для створення інтерактивних турів, наприклад, Roundme, ThingLink або 360Cities[18].

Важливе місце в організації позакласної роботи посідають онлайн-експедиції, що моделюють науково-дослідницьку діяльність у дистанційному

форматі. Учні отримують можливість брати участь у віртуальних подорожах до вулканів, океанічних узбережь, льодовикових масивів чи тропічних лісів, здобуваючи інформацію від реальних науковців або використовуючи доступні мультимедійні матеріали (відео, карти, інтерактивні моделі). Використання даної форми роботи формує у школярів розуміння природних процесів, сприяє розвитку критичного мислення та мотивує до подальшого вивчення географії.

Окрім інтерактивних платформ, значну роль у позакласній роботі з географії відіграють онлайн-симуляції та віртуальні лабораторії, зокрема, використання Google Earth, ArcGis, QGIS дозволяють учням працювати із реальними даними, створювати власні тематичні карти, аналізувати елементи природного середовища та простежувати їх зміни, що сприяє формуванню навичок просторового мислення. Практична функціональність даної форми позакласної діяльності проявляється через організацію конкретних позакласних занять. Наприклад, позакласна година «Створюємо карту мікроклімату шкільного подвір'я» може включати збір температурних показників у різних точках території за допомогою смартфонів, завантаження даних у Google Sheets та побудову ізотерм у QGIS. Практичним елементом позакласної роботи є «Віртуальна експедиція до епіцентру урагану», під час якого учні працюють із супутниковими знімками, аналізують траєкторії циклонів у NASA Earthdata та моделюють розвиток стихії за допомогою інтерактивних симуляторів. Для учнів 8 класу ефективною формою STEM-активності може бути створення мультимедійного міні-проєкту «Метеоявища нашого регіону», що передбачає фотофіксацію погодних явищ, класифікацію хмар за міжнародними стандартами та складання інтерактивної карти у сервісі Google MyMaps. Інший приклад – міждисциплінарний проєкт «Еко-маршрути Волині», де учні поєднують знання з географії, екології та інженерії: аналізують рельєф, транспортну інфраструктуру та природні ресурси регіону, створюючи інтерактивні карти туристичних маршрутів за допомогою GIS-інструментів [20].

Ще одним перспективним напрямом є організація віртуальних STEM-турнірів та проєктів, де учні працюють у командах над вирішенням

комплексних завдань. Наприклад, створення інтерактивних екологічних маршрутів із врахуванням кліматичних ризиків, рельєфу та соціально-економічних факторів дозволяє учасникам поєднати знання з географії, екології та інженерії. Використання дронів, супутникових знімків та програм для просторового моделювання дозволяє наочно демонструвати наслідки різних природних та антропогенних процесів, формуючи у школярів практичні компетентності та аналітичні навички [22].

2.3. Дослідницька діяльність та міжпредметні зв'язки у позакласній роботі з географії

Важливе місце у структурі позакласної діяльності з географії займають форми дослідницької роботи, спрямовані на розвиток дослідницьких умінь та навичок самостійного опрацювання інформації. Дана діяльність забезпечує становлення ключових елементів географічної компетентності: уміння аналізувати просторові явища, інтерпретувати дані, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити науково-обґрунтовані висновки.

Одним із базових напрямів розвитку дослідницьких умінь є участь учнів у підготовці науково-дослідних робіт, зокрема для конкурсу Малої академії наук України.

Рис. 2.5. Категорії дослідницької діяльності (розроблено автором на основі [28])

Організація даної форми позакласної роботи характеризується чітким системним підходом та реалізацією наступних етапів:

- **Перший етап**, який передбачає вибір актуальної теми дослідження, яка повинна бути цікавою для учнів. Важливо, щоб тема була сформульована конкретно та чітко, що дозволить уникнути розпливчастості в подальшій роботі. Наступним кроком даного етапу є проведення аналізу наявної літератури та інформаційних джерел, що забезпечує теоретичну базу для дослідження і дозволяє сформулювати гіпотези та завдання проєкту.
- **Другий етап**, що включає збір емпіричних даних за допомогою польових спостережень, опитувань, експериментів, аналізу картографічних матеріалів тощо. Особливу увагу слід приділяти правильному вибору методів дослідження, що відповідають поставленим завданням і сприяють отриманню достовірних результатів.
- **Третій етап** – обробка, систематизація та аналіз зібраних даних, під час якого, учні набувають умінь користуватися методами статистичної обробки інформації, створювати графіки, діаграми та карти, що відображають отримані результати. Відповідно, важливим є розвиток у здобувачів умінь критичного мислення, здатності до інтерпретації інформації та формулювання обґрунтованих висновків.
- **Четвертий етап**. Заключним етапом є оформлення результатів дослідження у вигляді письмового звіту та підготовка до публічного захисту. Учні мають можливість презентувати свої роботи перед журі, що сприяє розвитку комунікативних навичок, умінню аргументовано відповідати на запитання і вести наукову дискусію [20].

Значну роль у використанні даного методу відіграє рефлексія, яка забезпечує усвідомлення учнями власних навчальних досягнень, труднощів та шляхів їх подолання. Рефлексивний компонент дає можливість школярам оцінити ефективність застосованих підходів, критично переосмислити процес

дослідження та зробити висновки, щодо подальшого вдосконалення своєї роботи.

Важливою формою організації позакласної роботи з географії є навчальні експедиції (або науково-дослідницькі походи), які забезпечують безпосередній контакт учнів із природним та соціальним середовищем. Головним результатом використання даної форми позакласної роботи є комплексне вивчення території та створення цілісного уявлення про природні комплекси, господарську діяльність та культуру досліджуваного регіону[40].

Організація освітньої експедиції відбувається у три етапи:

- **Підготовчий (камеральний)**, який передбачає визначення мети та завдання експедиції, прокладання орієнтовного маршруту на топографічних картах, а також його теоретичне дослідження.
- **Польовий**, що характеризується безпосереднім проведенням досліджень: рух за маршрутом, збір первинних даних (вимірювання, спостереження, опис об'єктів) та їх фіксація у щоденниках дослідження.
- **Завершальний (аналітичний)**, що передбачає обробку зібраних матеріалів (складання таблиць, графіків), їхній аналіз, інтерпретацію та, що найважливіше, створення підсумкового звіту у формі науково-дослідницької роботи чи презентації, які потім можуть бути представлені на шкільних конференціях [28].

Особлива увага при організації експедицій приділяється забезпеченню безпеки учнів, що вимагає проведення обов'язкового інструктажу та суворого дотримання правил безпеки під час подорожі. Загалом, експедиції мають високу мотиваційну цінність, перетворюючи процес навчання на захоплюючу та пізнавальну пригоду і закладаючи надійні основи для майбутньої наукової діяльності учнів. Варто зазначити, що даний тип позакласної роботи також може бути представлений локальними краєзнавчими дослідженнями, які спрямовані на вивчення природних та соціально-економічних особливостей

рідного краю. У процесі організації даної категорії досліджень учні здійснюють польові виходи, ведуть щоденники спостережень, виконують заміри, фотографують об'єкти, проводять опитування місцевого населення, працюють з архівними матеріалами та картами. Краєзнавчі дослідження акцентують увагу на практичній значущості географічних знань, адже, дозволяють школярам побачити реальні проблеми й тенденції розвитку території, на якій вони живуть. Результатом краєзнавчих досліджень можуть бути як індивідуальні, так і групові проекти: створення екологічних паспортів місцевих природних об'єктів та тематичних карт, опис історико-географічних особливостей населеного пункту, розробка маршрутів для шкільних екскурсій або підготовка презентацій для місцевої громади. Дана діяльність дозволяє учням застосувати отримані знання на практиці, сприяє розвитку відповідальності, уміння презентувати результати своєї роботи, а також формує відчуття причетності до розвитку території [39].

Ще однією ефективною формою розвитку дослідницьких умінь у позакласній діяльності є виконання аналітичних міні-проектів, які можуть бути індивідуальними або груповими й охоплювати широке коло тем: оцінка екологічного стану локальної водної екосистеми, аналіз транспортної доступності певного району, дослідження рівня забруднення повітря, порівняння структури населення населених пунктів, вивчення просторового розміщення об'єктів соціальної інфраструктури тощо. Вони часто ґрунтуються на відкритих даних (OpenData), статистичних показниках, супутникових знімках, матеріалах місцевих громад, що робить їх наближеними до реальних аналітичних завдань. Важливим компонентом такого формату є презентація отриманих результатів у формі аналітичної довідки, інфографіки, міні-дослідницького звіту чи постеру. Це розвиває навички наукової комунікації, формує здатність лаконічно, але змістовно представляти власні дослідження, аргументувати висновки та відповідати на запитання аудиторії.

Географія, як комплексна наука, охоплює фізичні, економічні, соціальні та культурні аспекти проведення досліджень, що відкриває широкий простір для

міжпредметних зв'язків. У позакласних заходах ці зв'язки реалізуються через інтеграцію з історією, біологією, екологією, економікою, математикою та іноземними мовами. Під час організації географічних екскурсій або походів, учні отримують можливість одночасно вивчати природні ландшафти, аналізувати історичні події, пов'язані з конкретною територією, а також оцінювати економічний потенціал регіону. Даний комплексний підхід сприяє формуванню цілісного розуміння географічних закономірностей і процесів, а також активізує пізнавальний інтерес учнів [7].

Міжпредметні зв'язки також реалізуються через інтерактивні форми роботи, зокрема, географічні турніри, квести та хакатони, які передбачають не лише застосування знань з географії, а й опрацьовують інформацію з історії, економіки та природознавства, що дозволяє простежити взаємозалежність соціально-природних систем. Наприклад, участь у хакатоні з розробки туристичного маршруту включає аналіз топографії місцевості (географія), визначення економічної доцільності маршруту (економіка) та вивчення культурних та історичних пам'яток (історія, мистецтво).

Тісний взаємозв'язок географії з іншими науками також проявляється через організацію навчальних ігор та симуляцій. Зокрема, природнича гра «Управління національним парком» дозволяє моделювати розвиток регіону та управління його природними ресурсами на основі комплексних знань з географії, біології, економіки та права. Під час гри школярі аналізують природні умови та ландшафти, оцінюють вплив людської діяльності на екосистеми, приймають економічно обґрунтовані рішення щодо розвитку туризму та рекреаційних зон, а також враховують законодавчі та етичні норми охорони природи. Дана інтегральна діяльність не лише формує цілісне уявлення про соціально-природні системи, а й сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних і комунікативних навичок учнів, готуючи їх до практичного застосування знань у реальному житті [6].

Завдяки поєднанню теоретичних знань та практичних завдань, інтерактивних і дослідницьких форм роботи, позакласна діяльність з географії стає ефективним інструментом міжпредметної інтеграції.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ

3.1. Аналіз сучасного стану організації позакласної роботи з географії в закладах освіти

Втілення у 2018 р. концепції Нової української школи (НУШ) спричинило докорінну зміну в методології та організації позакласної роботи з географії, збагативши зміст та переосмисливши її функціональне призначення. У даному контексті позакласна діяльність набуває статусу ключової складової освітнього процесу, яка активно використовується для формування ключових предметних компетентностей необхідних для ефективної діяльності школярів у реальних життєвих обставинах.

Проведений аналіз статистичних даних Міністерства освіти і науки України показав зростання інтересу здобувачів освіти до активних форм позакласної роботи. Щорічно, понад 62% закладів загальної середньої освіти України залучають школярів до проєктної та дослідницької діяльності природничого напрямку, що свідчить про усвідомлення освітніми закладами необхідності розвитку практичних навичок та критичного мислення учнів. Для прикладу, відповідно до чинного законодавства, у 6 класі актуалізується значення туристичних подорожей як форми практико-орієнтованої діяльності, а для учнів 7 класу – проведення віртуальних мандрівок до об'єктів природної та культурної спадщини ЮНЕСКО, що забезпечує розширення світогляду та формування культури пізнання світу [21].

Протягом останніх років зростає увага педагога до організації інтеграційних форм організації позакласної роботи з використанням геоінформаційних систем, GPS, мобільних картографічних сервісів, що сприяє посиленню міждисциплінарних зв'язків географії з елементами інформатики, математики, екології, технологій та природничих наук. Даний підхід відповідає

концептуальним засадам STEM-освіти та сприяє підготовці учнів до діяльності в умовах цифрового суспільства.

Значної уваги потребують зміни НУШ до організації практичних занять позакласної роботи, зокрема, у курсі “Загальна географія” даний вид діяльності спрямований на організацію польових досліджень та роботу з отриманими даними. Наприклад, під час вивчення теми «Атмосфера» учні аналізують стан повітря у своєму населеному пункті на основі власних спостережень та інформації з офіційних екологічних джерел. Актуальним та соціально значущим є виконання у межах даного курсу міні-проєкту з утилізації побутових відходів, що сприяє формуванню екологічної культури школярів.

У програмі 7 класу позакласні заняття набувають більш наукового характеру, адже, учні не лише аналізують причини та наслідки розходження літосферних плит, але й досліджують трансформацію ландшафтів у часі, оцінюють їх природні зміни за допомогою матеріалів різних регіонів світу. Інтерактивні форми позакласної роботи, такі як географічні хакатони, передбачають застосування комплексних знань з географії, математики, фізики та інформатика. Прикладом даної взаємодії є хакатон “Врятуй 50-ту паралель”, що передбачає створення авторської географічної карти території на основі дослідження маршруту уявної мандрівки.

Для представників 8-9 класу актуальними формами позакласної роботи з географії є більш складні дослідницькі, аналітичні та проєктні види діяльності, що спрямовані на поглиблення розуміння просторових закономірностей та соціально-економічних процесів. Учні залучаються до вивчення галузевої структури господарства, аналізують функціонування сфери послуг, зокрема фінансово-кредитної системи, транспорту та туризму. Значну увагу приділено роботі з сучасними статистичними даними, що дозволяє школярам самостійно робити висновки щодо економічного розвитку регіонів, порівнювати динаміку продуктивності галузей і визначати тенденції розвитку територій.

У межах позакласної діяльності учні 8-9 класів виконують міні-дослідження, спрямовані на оцінку природно-ресурсного потенціалу своєї

місцевості, вивчають екологічні проблеми громади, розробляють пропозиції, щодо їх розв'язання та беруть участь у створенні локальних екологічних ініціатив. Не менш важливим є застосування цифрових інструментів – від інтерактивних карт до мобільних додатків для моніторингу довкілля, що розширює можливості учнів у проведенні географічних досліджень і сприяє формуванню інформаційно-цифрової компетентності. У зв'язку з проведенням реформи децентралізації, значної популярності набуває нова форма позакласної роботи – проєктна робота з моделювання розвитку громади, яка передбачає вивчення демографічної ситуації, природних ресурсів, екологічних ризиків та економічного потенціалу території [22].

Важливим етапом в організації позакласної роботи з географії для даної вікової категорії школярів є їх участь у географічних турнірах, що передбачає опрацювання школярами картографічних матеріалів, статистичних джерел, науково-популярної літератури та цифрових ресурсів. Дана діяльність сприяє розвитку інформаційно-комунікативних навичок школярів та виявленню обдарованої молоді для подальшої їх підготовки до участі у Всеукраїнських олімпіадах та конкурсах Малої академії наук у 10 класі.

У старшій школі зростає роль учнівських науково-дослідних робіт МАН, які є однією з найефективніших форм позакласної роботи, яка забезпечує розвиток географічних компетентностей школярів. Вони охоплюють широке коло тем – від дослідження впливу транспортної інфраструктури на розвиток регіону до оцінювання рівня екологічної безпеки території за допомогою ГІС-технологій. Процес підготовки передбачає оволодіння методами збору, систематизації, аналізу та інтерпретації просторових даних, що значно підвищує рівень академічної культури учнів та формує основи наукового мислення.

Відповідно до вимог НУШ і профільної старшої освіти, учні 10-11 класів не лише виконують індивідуальні науково-дослідні проєкти, але й залучаються до діяльності, наближеної до справжніх наукових студій. Значна увага в організації позакласної діяльності приділяється роботі з відкритими даними та

міжнародними статистичними базами (World Bank Open Data, Eurostat, UNData). Мотиваційною складовою позакласної діяльності є участь школярів у міжнародних освітніх проєктах, зокрема програмах eTwinning, Erasmus+ та інтерактивних глобальних ініціативах Global Marathon. Дані формати сприяють формуванню навичок командної взаємодії, розвитку міжкультурної комунікації, оволодінню англomовною географічною термінологією та поглибленню практичного розуміння світових географічних процесів. Варто зазначити, що розвиток цифрових технологій сприяв виникнення нових видів позакласної роботи у старшій школі – географічних квестів із використання VIAR реальності, геохешингу та онлайн-картографування територій за допомогою OpenStreetMap, які забезпечують поєднання пізнавальної активності, просторового мислення та цифрових навичок[14].

Втілення концепції Нової української школи (НУШ) спричинило суттєві зміни ролі вчителя в організації позакласної роботи з географії. Якщо раніше педагог виступав, як носій знань та організатор стандартних навчальних заходів, то сьогодні його функції значно розширилися та стали більш комплексними. Основні трансформації ролі вчителя полягають у наступному:

- 1. Координатор та фасилітатор навчальної діяльності.** Вчитель перестав бути лише джерелом інформації, а почав виконувати функції наставника та консультанта, який спрямовує учнів на самостійну пізнавальну діяльність, допомагає у виборі тем досліджень, методів збору та обробки даних.
- 2. Організатор інтегрованих і STEM-орієнтованих проєктів.** Сучасний педагог забезпечує поєднання знань з географії, інформатики, математики, природничих наук та технологій у комплексних проєктних, дослідницьких та інтерактивних формах роботи (географічні хакатони, квести, онлайн-моделювання).
- 3. Модератор цифрових інструментів та технологій.** Вчитель забезпечує грамотне використання у позакласній роботі цифрових сервісів, геоінформаційних систем (ГІС), GPS, мобільних

картографічних додатків та інтерактивних інструментів для розвитку інформаційно-цифрової компетентності учнів.

4. Куратор науково-дослідницької діяльності – у старшій школі роль вчителя набуває наукового спрямування: він координує підготовку учнів до науково-дослідних робіт МАН, олімпіад, конкурсів і міжнародних проектів, навчає методам збору, аналізу та інтерпретації даних, контролює якість наукового обґрунтування результатів.

5. Мотиватор та лідер командної роботи – педагог стимулює учнів до самостійної та командної діяльності, організовує роботу у групах, розвиває комунікативні навички та вміння аргументовано презентувати результати досліджень, формуючи при цьому культуру наукового спілкування та критичного мислення.

6. Соціально-екологічний наставник – вчитель спрямовує діяльність учнів на практичне застосування географічних знань у межах локальних екологічних ініціатив, міні-проектів з утилізації відходів, оцінки природно-ресурсного потенціалу та моделювання розвитку громади, формуючи відповідальне ставлення до довкілля та соціуму [7].

Таким чином, впровадження концепції НУШ докорінно змінило підходи до організації позакласної роботи з географії, що сприяє формуванню у школярів не лише предметних знань, а й ключових компетентностей ХХІ століття, де сучасний вчитель виступає координатором, наставником та модератором, організовуючи інтегровані STEM-проекти, дослідницькі роботи та практичні ініціативи учнів, що поєднують навчання з реальними життєвими ситуаціями.

3.2. Проблеми організації позакласної роботи з географії у НУШ

Сучасна система загальної середньої освіти України зазнає суттєвих трансформацій у зв'язку з впровадженням концепції Нової української школи (НУШ), що передбачає компетентнісний підхід та орієнтацію на розвиток

особистості. Важливим аспектом даної діяльності є організація позакласної роботи з географії, яка наразі стикається з низкою викликів, що мають негативний вплив на якість та результативність освітнього процесу.

Насамперед, серед нормативно-методичних і програмних труднощів слід відзначити брак уніфікованих методичних рекомендацій, адаптованих до компетентнісного підходу НУШ, які будуть стосуватися саме позакласної роботи з географії. Незважаючи на наявність загальних принципів реформованої освіти, відсутність детально розроблених посібників та практичних прикладів змушує вчителів самостійно створювати більшість матеріалів, що значно збільшує їх навантаження і вимагає додаткового часу. Аналіз наявної наукової літератури та програми Міністерства освіти і науки України показав відсутність інтеграції позакласної роботи з основною навчальною програмою закладів загальної середньої освіти, що призводить до дублювання викладеного матеріалу на уроках географії та втраті пізнавальних аспектів позакласної роботи.

Однією з ключових проблем організації позакласної роботи з географії є кадрові та професійно-педагогічні виклики, пов'язані з недостатнім рівнем підготовки вчителів до діяльності в оновленому освітньому середовищі. Значна частина педагогічних працівників не володіє достатнім досвідом у впровадженні інтерактивних, дослідницьких та проєктних форм позакласної діяльності, які є визначальними для ефективного функціонування в умовах Нової української школи. Це призводить до зниження якості організації позакласних заходів, обмежує можливості для розвитку ключових компетентностей учнів, а також знижує їх мотивацію до активної участі. Окрім того, відсутність системної професійної підтримки і стимулювання педагогів у сфері позакласної роботи негативно впливає на рівень їхньої ініціативи та творчості, що ускладнює впровадження інноваційних підходів у навчальний процес.

Проведене у межах дослідження опитування вказало на поширення в освітньому просторі ще однієї проблеми – відсутність сучасного матеріально-

технічного забезпечення позакласної роботи з географії. У багатьох закладах загальної середньої освіти наявні значні труднощі, щодо забезпечення польових та лабораторних досліджень комп'ютерною технікою та мультимедійними засобами навчання. Варто зазначити, що недостатня кількість державного фінансування позакласних заходів у невеликих містах обмежує можливість проведення виїзних занять та експедицій школярів. За таких умов, позакласна діяльність часто зводиться до теоретичних бесід, аналітичних проєктів або епізодичних заходів, що зменшує її ефективність та суперечить принципам НУШ.

Важливим чинником, що негативно впливає на результативність позакласної роботи з географії, є зниження інтересу учнів до природничих дисциплін. Ця тенденція частково зумовлена зміною форм дозвілля сучасної молоді, впливом цифровізації та перенасиченням інформаційного простору. Соціальні мережі, комп'ютерні ігри та інші форми віртуального відпочинку створюють значну конкуренцію освітнім ініціативам. У даній ситуації учителю складно мотивувати школярів до активної участі у гуртках, екскурсіях чи дослідницьких проєктах, особливо якщо вони не відчують безпосереднього зв'язку між позакласними заходами та власними інтересами. При цьому, низька значущість географії у контексті державного оцінювань зменшує увагу як учнів, так і їхніх батьків до предмета, що, у свою чергу, ускладнює формування у школярів стійкого інтересу та відповідальності за власне навчання у даній сфері.

Ще одним важливим аспектом організації позакласної роботи є недостатнє врахування індивідуальних освітніх потреб учнів. У більшості закладів освіти позакласні заходи залишаються універсальними за змістом та формою, орієнтуючись на «середнього» учня. Даний підхід не забезпечує належного рівня диференціації та не дає можливості повною мірою реалізувати потенціал різних груп школярів – як високовмотивованих та обдарованих, так і тих, хто потребує додаткової підтримки чи має нижчий рівень навчальної підготовки. Внаслідок цього частина учнів не знаходить у позакласній

діяльності змісту, що відповідав би їхнім інтересам, темпу роботи чи стилю навчання, що знижує рівень залученості та ініціативності.

Протягом останніх років актуальності набуває проблема інклюзивності. Через специфіку окремих форм роботи – зокрема, виїзних досліджень, польових вимірювань, туристичних походів чи екскурсій – виникають труднощі з повноцінною участю учнів з особливими освітніми потребами. У результаті такі школярі нерідко залишаються осторонь практично зорієнтованих та інтерактивних видів діяльності, що суперечить принципам рівного доступу та інклюзивного навчання, закладеним у концепції НУШ.

Карантинні обмеження та повномасштабне вторгнення призвело до виникнення нової категорії проблем – безпекових. Дистанційне та змішане навчання суттєво обмежило можливості проведення традиційних форм позакласної діяльності: польових досліджень, туристичних походів, географічних експедицій, географічних турнірів тощо. Значна частина шкіл, особливо у прифронтових регіонах, функціонують в умовах обмеженого доступу до території, відсутності безпечної інфраструктури, що робить організацію виїзних заходів фактично неможливою. В умовах сучасних соціальних трансформацій школярі демонструють підвищений рівень емоційного виснаження, тривожності та знижену концентрацію уваги, що позначається на їхній готовності долучатися до триваліших чи більш ресурсомістких позакласних заходів. Нерідко вчителі стикаються з труднощами організації групової роботи через конфліктність середовища, різний рівень мотивації або складнощі комунікації між учасниками. Це вимагає від педагогів додаткових навичок фасилітації, психологічної підтримки та організації безпечного освітнього простору для всіх її учасників.

Не менш важливою проблемою позакласної роботи з географії є відсутність системної взаємодії між закладами загальної середньої освіти та зовнішніми інституціями – науковими установами, музеями, природоохоронними організаціями, туристичними центрами, органами місцевого самоврядування і т.д.. Недостатня координація даних установ

призводить до обмеження можливостей для реалізації масштабних проєктів, польових досліджень та партнерських програм, що могли б значно підвищити ефективність позакласної роботи та її практичне значення.

3.3. Рекомендації, щодо підвищення ефективності організації позакласної роботи з географії у закладах середньої освіти

Підвищення ефективності позакласної роботи з географії в умовах Нової української школи потребує комплексного підходу, що охоплює методичні, організаційні, матеріально-технічні та педагогічні аспекти. Одним із важливих напрямів удосконалення є розроблення чітких та доступних методичних рекомендацій, щодо організації позакласної роботи з географії, які б відповідали компетентнісному підходу НУШ. Наявність даних матеріалів дозволить учителям оптимізувати підготовку до позакласних заходів, уникнути дублювання тем із навчальної програми та забезпечити системність у формуванні ключових і предметних компетентностей учнів. На нашу думку, цілком доцільним є створення на рівні МОН або професійних спільнот онлайн-банку сценаріїв, кейсів, маршрутів віртуальних екскурсій, інструкцій до проєктів та прикладів географічних хакатонів. Важливим аспектом вирішення даної проблеми є розміщення педагогами – практиками власних напрацювань на EdEra або «Всеукраїнській школі онлайн», що дозволить підвищити прикладну цінність даного матеріалу.

Окрім вдосконалення методичного забезпечення, важливим залишається питання моніторинг та модернізація матеріально-технічної бази, адже, ефективна позакласна робота з географії неможлива без наявності необхідного обладнання та доступу до сучасних цифрових ресурсів. Забезпечення шкіл комп'ютерами, портативними пристроями, базовими наборами для польових досліджень (компасами, термометрами, GPS-трекерами), а також інтерактивними картографічними платформами значно розширить можливості

проведення екскурсій, експедицій, екологічних спостережень чи проєктних робіт здобувачів освіти. Для оптимізації процесу спостереження доцільним буде створення шкільних “навчальних полігонів” – метеомайданчиків, зон для моніторингу ґрунтів і рослинності, географічних стежок, що сприятиме формування в учнів практичних навичок. У разі обмеженого фінансування доцільно застосовувати партнерські моделі співпраці – залучення місцевих громад, наукових установ, природоохоронних організацій, туристичних підприємств до підтримки та проведення позакласних заходів.

Важливим напрямом удосконалення позакласної роботи з географії є забезпечення її інклюзивності, адже, рівний доступ до освітніх можливостей повинен бути гарантований кожному учневі незалежно від його індивідуальних потреб. Протягом останніх років особливої актуальності набуває адаптація форматів, маршрутів і методик проведення позакласних заходів для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, зору чи слуху, учнів із розладами спектра аутизму та тих, хто потребує додаткової підтримки у навчанні. Адаптивні рішення можуть включати використання візуальних і слухових підказок, тактильних карт, скорочених або полегшених маршрутів екскурсій, залучення асистента вчителя, а також впровадження безпечних віртуальних альтернатив польових досліджень. Не менш важливим є створення психологічно комфортного середовища – робота в малих групах, можливість вибору рівня складності завдань, чіткі інструкції та підтримка індивідуальним темпом. Інклюзивний підхід не лише розширює участь усіх здобувачів освіти, а й сприяє формуванню толерантності, взаємодопомоги та позитивного соціального досвіду в учнівських колективах.

Ефективне проведення позакласної роботи потребує чітко спланованого календаря заходів, узгодженого з навчальною програмою та можливостями школи. Рекомендовано розробляти щорічні плани позакласної діяльності з географії, які включатимуть тематичні тижні, квести, науково-дослідницькі проєкти, експедиції, екологічні акції та географічні турніри. Важливо забезпечити різноманітність форматів та їх відповідність віковим особливостям

учнів різних класів: для 5-6 класів – ігрові та пізнавальні форми, для 7-9 класів – дослідницькі та краєзнавчі проєкти, для старшої школи – наукові дослідження, участь у хакатонах, робота з ГІС-даними тощо. Дана диференціація сприятиме формуванню стійкого інтересу до предмета.

Підвищення мотивації здобувачів освіти до участі у позакласній роботі з географії можливе за допомогою впровадження цілісної системи оцінювання її результатів, що передбачає комплексний підхід, який охоплює не лише оцінку знань і вмінь учнів, а й їх активність, креативність, самостійність та здатність до дослідницької діяльності. Важливим елементом є створення прозорих критеріїв оцінювання, що дозволяють учням усвідомлювати власний прогрес та бачити конкретні шляхи для самовдосконалення. Крім того, ефективним стимулом може стати поєднання традиційних оцінок з заохоченнями у вигляді сертифікатів, дипломів, участі в конкурсах і науково-пізнавальних проєктах, що формує позитивну внутрішню мотивацію та зацікавленість у подальшому розвитку географічних компетентностей.

Ключовим аспектом підвищення якості позакласної роботи з географії є також професійний розвиток педагогів, адже, саме вчитель виступає організатором, модератором та консультантом у процесі позакласної діяльності. Удосконалення педагогічних компетентностей має включати опанування сучасних методів польових досліджень, основ роботи з геоінформаційними системами, цифровими картографічними сервісами та онлайн-платформами для створення інтерактивних матеріалів. При цьому, навчання педагогів повинно носити регулярний характер та постійно оновлюватися відповідно до сучасних вимог часу. Ефективними формами навчання майбутніх фахівців може стати систематичне проведення тренінгів, вебінарів, курсів підвищення кваліфікації, а також залучення педагогів до професійних спільнот та тематичних конференцій. Акцент даної роботи повинен базуватися на обміні успішними практиками, що дозволяє адаптувати напрацьовані методики до можливостей різних шкіл та регіонів.

Окрім цього, необхідно змінити підхід до навчання педагогів географії у закладах вищої освіти, адже, саме якісна базова освіта формує здатність майбутнього вчителя ефективно організовувати позакласну діяльність. Навчальні програми підготовки майбутніх вчителів повинні включати не лише класичні дисципліни з фізичної та соціально-економічної географії, а й практично-орієнтовані модулі, спрямовані на формування навичок роботи з цифровими інструментами, методами польового дослідження, екологічного моніторингу та проєктного менеджменту. Інтенсивний розвиток цифрових технологій сприяє введенню також спецкурсів із використання ГІС-технологій, організації географічних квестів, проєктування навчальних маршрутів та створення інтерактивних дидактичних матеріалів, що сприятиме формуванню в молодих педагогів сучасного бачення позакласної роботи та здатності впроваджувати інноваційні форми діяльності в умовах Нової української школи. Важливо також забезпечити тісну співпрацю університетів із закладами середньої освіти через дуальні програми або педагогічні практики, орієнтовані на реальне включення студентів у позакласну діяльність. Майбутні вчителі повинні мати можливість проводити географічні дослідження разом із школярами, організовувати міні-експедиції, брати участь у підготовці заходів і конкурсів. Подібна взаємодія сприятиме формуванню професійної впевненості, розвитку педагогічної творчості та розумінню потреб сучасного учня.

Ще одним важливим напрямом удосконалення позакласної роботи є розвиток партнерських зв'язків між школою, громадою та закладами позашкільної освіти. Ефективні результати демонструють моделі співпраці з центрами туристсько-краєзнавчої творчості, станціями юних натуралістів, еколого-біологічними центрами, установами природно-заповідного фонду. Дана взаємодія дозволяє школярам долучатися до масштабних екологічних акцій, польових дослідницьких проєктів та волонтерських ініціатив, сприяючи формуванню активної громадянської позиції та екологічної відповідальності.

ВИСНОВКИ

Проведене кваліфікаційне дослідження дозволило комплексно розкрити теоретичні, методичні та практичні засади організації позакласної роботи з географії в умовах модернізації сучасної освіти та реформ НУШ. Отримані результати дають підстави сформулювати наступні висновки:

1. Теоретико-методичний аналіз процесу організації позакласної роботи з географії довів, що вона виступає важливим компонентом функціонування сучасної географічної освіти, здатним компенсувати обмеження аудиторного навчання та забезпечити глибше, практично-орієнтоване освоєння навчального матеріалу. Визначено, що позакласна діяльність реалізує освітню, розвивальну, соціалізуючу та компетентнісну функції, сприяючи формуванню пізнавальної активності, дослідницької культури, екологічної свідомості та просторової грамотності школярів.

2. Дослідження методичних засад показало, що результативність позакласної роботи забезпечується на основі цілісної інтеграції компетентнісного, діяльнісного, краєзнавчого та інтегративного підходів. Саме їхнє поєднання дозволяє створити гнучке дидактичне середовище, у якому учень виступає активним учасником пізнання, дослідження та творчої взаємодії з реальними географічними об'єктами й процесами.

3. Розроблена методика організації традиційних і інноваційних форм позакласної роботи свідчить, що ефективне поєднання гурткової діяльності, факультативів, навчальних екскурсій, ІКТ, проєктних технологій та STEM-складової значно розширює можливості географічної освіти. Встановлено, що інноваційні технології не замінюють традиційні форми, а підсилюють їх, формуючи умови для багаторівневого, насиченого і доступного для учнів навчального процесу.

4. Аналіз сучасного стану позакласної роботи в школах показав, наявність низки проблем: фрагментарність діяльності, відсутність системного планування, недостатнє методичне забезпечення, обмежена інтеграція цифрових технологій та брак зв'язку з реальними освітніми потребами учнів.

Виявлені труднощі підтверджують необхідність розроблення нових підходів до організації позакласної роботи, її методичного оновлення та включення до єдиної системи компетентнісного навчання.

5. Науково-методичні рекомендації, сформульовані авторами за результатами дослідження, носять прикладний характер і можуть бути використані вчителями географії, адміністрацією закладів освіти та методичними службами. Вони визначають способи оптимізації планування позакласної роботи, критерії її результативності, форми інтеграції цифрових інструментів та умови створення освітнього середовища, спрямованого на розвиток ключових компетентностей здобувачів освіти.

Таким чином, отримані у процесі дослідження результати підтверджують високий потенціал системного та методично обґрунтованого використання позакласної роботи з географії для формування ключових компетентностей, розвитку практичних умінь та пізнавальної активності учнів. Запропонована структурно-функціональна модель відповідає сучасним компетентнісним стандартам НУШ та сприяє підвищенню якості географічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев І. Позакласна робота з географії в загальноосвітніх навчальних закладах І-ІІІ ступенів. Гуманітарний вісник. 2012. № 26. С. 12-15.
URL : <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2dd9bd5f-959a-4cfb-b139-674053cd9d7c/content>
2. Базильчук Л. Поняття становлення і специфіка позакласної роботи в школі. 2009. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_sils_k_shkolu/29/vis_nuk_29.pdf
3. Базильчук Л. Проблема організації позакласної роботи в загальноосвітній школі. Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. 2008. С. 6-10. URL : <https://eprints.cdu.edu.ua/1133/1/129-6-10.pdf>
4. Бенедюк В., Переходько К., Гонтарук Л. Організація роботи географічного гуртка. Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Суспільно географічні чинники розвитку регіонів». URL : https://konfgeolutsk.wordpress.com/2020/04/03/організація_роботи_географічного_гу/
5. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики. – Київ : «К.І.С.», 2004. – С. 47-52.
6. Гавриш Н. В. Інтегровані заняття: методика проведення / Н. В. Гавриш. – К.: Шкільний світ, 2007. – 128 с.
7. Гільберг Т. Навчально-дослідницька діяльність на уроках природознавства / Т. Гільберг, Т. Сак // Учитель початкової школи, 2014. – № 7–8. – С. 15–17
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
9. Грабовський Ю. А., Скалій О. В., Скалій Т. В. Спортивний туризм : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. 304 с. Все про туризм. Туристична <https://www.infotour.in.ua/grabovsky.htm>

10. Енциклопедія освіти. Гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
11. Жмурко О. О. Поняття позакласної та позашкільної виховної роботи. Характеристика організаційних форм виховної роботи (масові, групові та індивідуальні). Всеосвіта. URL : <https://vseosvita.ua/blogs/poniattia-pozaklasnoi-ta-pozashkilnoi-vykhovnoi-roboty-kharakterystyka-orhanizatsiinykh-form-vy-khovnoi-roboty-masovi-hrupovi-ta-indyvidualni-85174.html>.
12. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України 02. 10. 2014 р. № 1124. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z134114?fbclid=IwAR22BQzqJCL9mzaaUMR2ObOKgoigBzXZc4p9nSrLcSnvZyJvdr eFqbBMThQ#Text>
13. Коберник С. Г. Методика викладання географії в школі. Київ : Стафед, 2000. 320 с.
14. Кобзарь Б. С. Позаурочна виховна робота в школах та групах продовженого дня. Київ : Рад. школа, 1988. 309 с.
15. Колесник І. Г. Позакласна робота старшокласників. Київ : Знання, 1967. 48 с.
16. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / За ред. О. В. Овчарук. – К.: « К.І.С.», 2004.
17. Компетентнісно орієнтована освіта в дії: уроки для стійкого розвитку / О. Онопрієнко, А. Цимбалару // Початкова школа. – 2011. – № 1. – С. 53–59.
18. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм : навчальний посібник. Київ : «Вища школа», 1994. Букліб. <https://buklib.net/books/21992/>
19. Кремень В. Г. Система освіти в Україні: Сучасні тенденції і перспективи // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. Т. Левовицького, І. Вілш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – К.: Ченстохова, 2000. – С.11–31.
20. Курлова З. О., Халупко Н. О. Збірник навчальних програм з позашкільної освіти. Дослідницько-експериментальний напрям. Науки про

Землю. Навчальна програма з позашкільної освіти «Наукові дослідження в галузі географії» основний і вищий рівні. Київ, 2019. 35 с. URL : <https://kman.kyiv.ua/wp-content/uploads/2021/08/naukovi-doslidzhennya-v-galuzi-geografiyi-1-2.pdf>

21. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.) / О. І. Локшина. – К.: Богданова А. М., 2009. – 404 с.

22. Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи (затверджено наказом МОН від 23.03.2018 № 283). – Режим доступу: <https://cutt.ly/eZg2hd>

23. Навчальні програми курсів за вибором факультативів. Міністерство освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-kursiv-za-viborom-fakultativiv>

24. Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку : збірник. Укладач В. Ю. Гаврилюк. Біла Церква : КНЗ КОР «КОПОПК», 2015. 144 с. URL : <https://museum.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/Навч-Прогр-Туризм-Краєзн-2015.pdf>

25. Недодатко Н. Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників// Дис. канд. пед. наук. – Кривий Ріг, 2000

26. Нарочна Л. К., Ковальчук Г. В., Гончаров К. Д. Методика викладання природознавства: Навч. Посібник – 2-е вид., перероб. і допов. К.: Вища школа. 1990. – 302 с.

27. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya-ua-sch-2016/konczepczyia.html>

28. Озарчук А. В. Форми і методи організації позакласної роботи з географії. Всеосвіта. URL : <https://vseosvita.ua/library/formi-i-metodi-organizacii-pozaklasnoi-roboti-z-geografii-11126.html>

29. Омелян В. Організація дослідно-експериментальної роботи в гуртках екологонатуралістичного спрямування / В. Омелян // Рідна школа. – 2008. – №7–8. – С. 40.

30. Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України 22. 10. 2014 р. № 1195. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14#Text>

31. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : Світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ : «К.І.С.», 2004. – 115 с.

32. Савельєва Т.О. Сучасні підходи та інноваційні методи навчання у закладах вищої освіти: зарубіжний досвід та вітчизняні особливості використання ігрових технологій. Scientific journal «ΛΟΓΟΣ. The art of scientific mind». 2019, February. № 2. С. 40-41. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/737769.pdf>

33. Смирнов С. А., Котова І. Б., Шиянов Є. М. Педагогіка: педагогічні теорії, системи, технології: підручник для вищих та середніх навч. закладів. 1999. 510 с.

34. Романченко І. В. Позакласна робота з географії як засіб виховання національної свідомості та патріотизму учнів. На урок. URL : <https://naurok.com.ua/uzagalneniy-dosvid-pozaklasna-robota-z-geografi-yak-zasib-vihovannya-nacionalno-svidomosti-ta-patriotizmu-uchniv-79759.html>

35. Топузов О. М., Самойленко В. М., Вішнікіна Л. П. Загальна методика навчання географії: підручник. Київ : ДНВП «Картографія», 2012. С. 307- 308.

36. Факультативи, методика їх проведення. StudFiles. Файловий архів студентів. URL : <https://studfile.net/preview/7019010/page:14/>

37. Філіпов З. І. Спортивний туризм. Організація і методика спортивно туристичної роботи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фізкультур.

Профілю. Дрогобич : Коло, 2010. 344 с. Все про туризм. Туристична бібліотека.
URL : <https://infotour.in.ua/filipov12-1.htm>

38. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студ. вищих педагогічних закладів освіти. Тернопіль: ТДПУ, 1997. 192 с.

39. Цюман Т. П. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посібн. – Київ, 2018 р. – Режим доступу: <https://cutt.ly/aZgZve>

40. Чижова Ю. О. Дитячо-юнацька науково-дослідницька експедиція як інноваційна форма освітньої діяльності позашкільного закладу. Дванадцяті Сумцовські читання : збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 15 річниці Незалежності України (Харків, 14 квітня 2006 р.). URL : <https://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2006/article.html?n=286>

41. Шевчук К. Інтегрований підхід до навчання: ретроспективний аналіз / К. Шевчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. – 2007. – № 20. – С. 50–55.

42. Яковлева В. А., Власенко Р. П., Андрійчук Т. В. Методика позакласної роботи у закладах вищої освіти в процесі підготовки майбутніх вчителів географії АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ. 2024. Вип. 34. URL : <https://academyvision.org/index.php/av/article/view/1280>

43. Ярошенко О. Г. Групова навчальна діяльність школярів: Теорія і методика / О. Г. Ярошенко. – Київ : Партнер, 1997. – С. 46-74.

ДОДАТКИ

Додаток А

**ПРОГРАМА ЗАНЯТЬ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВЧО-
ГЕОГРАФІЧНОГО ГУРТКА**

№ з/п	Тема	Кількість годин
	ВСТУП	2
1	Мета і завдання роботи краєзнавчо-географічного гуртка. План роботи краєзнавчо-географічного гуртка.	1
2	Географічне положення територіальної громади на карті України, регіону.	1
	РОЗДІЛ І. ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ РІДНОГО КРАЮ	3
3	Історія рідного краю.	1
4	Легенди рідного краю.	1
5	Практичне заняття 1. «Нашому роду нема переводу». Вивчення історії своєї родини. Складання генеалогічного дерева.	1
	РОЗДІЛ II. ОСНОВИ ТОПОГРАФІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ	10
6	Легенда карти. Умовні знаки географічних карт. Умовні знаки топографічних карт і планів.	1
7	Масштаб карти та його види. Практичне заняття 1. Розв'язування задач з використанням масштабів планів і карт	1
8	План місцевості, його основні особливості. Порівняння карти і плану місцевості.	1
9	Практичне заняття 2. Складання плану визначеної місцевості рідного краю.	1
10	Географічні карти. Карта – друга мова географії. Класифікація карт.	1
11	Практичне заняття 3. Топографічні і географічні карти, вміння їх читати	1
12	Як орієнтуватися на місцевості? Компас і азимут.	1
13	Магнітне відхилення.	1
14	Особливості топографічної зйомки.	1
15	Практичне заняття 4. Схеми маршруту, вміння їх складати. Вміння орієнтуватися на місцевості за допомогою карти, компасу; рухатися за азимут.	1
	РОЗДІЛ III. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ	29
16	Особливості рельєфу рідного краю.	1
17	Екскурсія цікавими формами рельєфу рідного краю, складання фотоальбому.	1

18	Особливості геологічної будови регіону, рідного краю.	1
19	Унікальні геологічні об'єкти рідного краю (з використанням мультимедійних технологій).	1
20	Екскурсія геологічними об'єктами рідного краю (по відслоненнях гірських порід).	1
21	Практичне заняття 6. Геологічна карта рідного краю, її побудова.	1
22	Мінеральні ресурси рідного краю.	1
23	Забезпеченість мінеральними ресурсами регіону і рідного краю, проблеми і перспективи.	1
24	Особливості підземних вод рідного краю.	1
25	Практичне заняття 7. Колодязі, джерела рідного краю, їх опис.	1
26	Кліматичні і погодні особливості рідного краю.	1
27	Метеоприлади. Як користуватися термометром, барометром, гігрометром, опадоміром, флюгером? Метео- і фенологічні спостереження. Ведення щоденника погоди.	1
28	Прогнозування погоди. Метеопрогнози погоди. Складання прогнозів за місцевими ознаками і народними прикметами.	1
29	Захист проєктів: «Мій улюблений сезон року» (з використанням мультимедійних технологій).	1
30	Особливості поверхневих вод регіону, рідного краю.	1
31	Водозабезпеченість рідного краю, проблеми і перспективи.	1
32	Особливості ґрунтового покриву рідного краю. Заходи з охорони ґрунтів. Меліорація і рекультивация.	1
33	Екскурсія «Ґрунти рідного краю».	1
34	Особливості рослинного і тваринного світу рідного краю.	1
35	Напрями використання й охорони рослинного й тваринного світу рідного краю.	1
36	Екскурсія з метою проведення візуального спостереження за флорою і фауною рідного краю. Складання фотоальбому.	1
37	Практична робота 8. Вміння виготовляти годівниці для птахів.	1
38	Екологічний рейд «Допоможемо птахам узимку» з метою розвісити годівниці в межах рідного населеного пункту та його околиць	1
39	Природні ландшафти рідного краю.	1
40	Знайомство з календарем сільськогосподарських робіт.	1
41	Природоохоронна діяльність регіону. Об'єкти природно заповідного фонду на території регіону, рідного краю.	1
42	Захист презентацій «Об'єкти природно-заповідного фонду на території регіону, рідного краю»	1
43	Узагальнююче заняття.	1
	РОЗДІЛ IV. НАСЕЛЕННЯ І ГОСПОДАРСТВО КРАЮ	12
44	Населення і трудові ресурси рідного краю. Структура зайнятості населення рідного краю.	1

45	Практичне заняття 9. Аналіз статистичних даних з населення і трудових ресурсів рідного краю.	1
46	Екскурсія до місцевого центру зайнятості (районного, міського, регіонального).	1
47	Рівень зайнятості населення рідного краю: особливості, проблеми і перспективи.	1
48	Особливості господарського комплексу рідного краю.	1
49	Практичне заняття 10. Галузева структура господарства рідного краю, її схема.	1
50	Особливості промисловості рідного краю.	1
51	Екскурсія промисловими підприємствами рідного краю.	1
52	Особливості сільського господарства рідного краю.	1
53	Екскурсія фермерськими господарствами рідного краю.	1
54	Особливості транспортного комплексу рідного району. Проблеми і перспективи розвитку.	1
55	Зустріч з працівниками провідного транспортного підприємства рідного краю.	1
	РОЗДІЛ V. СОЦІАЛЬНА СФЕРА	8
56	Особливості сфери освіти, науки, культури рідного краю.	1
57	Особливості побутового і житлово-комунального обслуговування населення.	1
58	Культурна спадщина на території рідного краю. Об'єкти національної і місцевої культурної спадщини.	1
59	Знайомство з видатними особистостями рідного краю.	1
60	Екскурсія до краєзнавчого музею (шкільного, районного, регіонального).	1
61	Напрями і заходи з охорони культурної спадщини рідного краю.	1
62	Геотопоніміка як географічна наука.	1
63	Топоніми рідного краю.	1
	РОЗДІЛ VI. ТУРИСТИЧНІ ПОХОДИ й ЕКСПЕДИЦІЇ	16
64	Туристичний потенціал рідного краю.	1
65	Складання правил проведення туристичних походів та експедицій. Безпека туристичних походів та експедицій.	1
66	Основні вміння і навички під час туристичних походів та експедицій. Організація й проведення туристичних походів та експедицій.	1
67	Практичне заняття 11. Туристичні вузли, вміння їх зав'язувати.	1
68	Практичне заняття 12. Туристичний маршрут та його розробка.	1
69	Практичне заняття 13. Ознайомлення з необхідним туристичним спорядженням. Що має бути в рюкзаку? Туристичний побут. Харчування в туристичному поході (експедиції). Вміння встановлювати намети, розводити багаття. Бівак.	1

70	Практичне заняття 14. Санітарія та гігієна в туристичному поході (експедиції). Надання першої долікарської допомоги в туристичному поході (експедиції). Що має бути в похідні аптечці?	2
71	Практичне заняття 15. Особливості фізичної підготовки учасників туристичного походу (експедиції). Організація спортивних ігор.	2
72	Практичне заняття 16. Методика і практика пішохідного туризму. Підготовчі тренування. Тактика руху на туристичному маршруті.	1
73	Туристичний похід (експедиція)	
74	Підготовка звіту з туристичного походу (експедиції).	2
75	Конкурс на кращу презентацію туристичного походу (експедиції).	1
76	Географічна вікторина «Мій рідний край».	1
77	Участь в акції «Мій рідний край», «Історія сіл і міст рідного краю, регіону».	1
РОЗДІЛ VII. ПІДСУМКИ РОБОТИ ГУРТКА		
78	Резерв часу	1

ПРОГРАМА ЗАНЯТЬ ШКІЛЬНОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТАТИВУ

РОЗДІЛ І. ВСТУП ДО МЕТЕОРОЛОГІЇ (3 год.)

Що таке
“метеорологія” і для
чого її вивчати

Метеорологія як наука про стан атмосфери. Основні поняття: погода, клімат, атмосферні процеси. Значення метеорології для господарства, транспорту, здоров'я людини.

Історія
метеорологічних
спостережень

Первісні уявлення про погоду. Витоки наукових спостережень: Г. Галілей, Е. Торрічеллі, Ламарк, Бофорт. Розвиток метеорологічних досліджень в Україні.

Як працює
метеоролог?

Наземні метеорологічні спостереження, авіаційні та супутникові вимірювання. Метеорологічні прилади та автоматизовані станції.

РОЗДІЛ ІІ. АТМОСФЕРА ТА ЇЇ ВЛАСТИВОСТІ (4 год.)

Над нами –
багатошарова
оболонка

Наземні метеорологічні спостереження, авіаційні та супутникові вимірювання. Метеорологічні прилади та автоматизовані станції.

Температура повітря:
від чого вона
залежить?

Наземні метеорологічні спостереження, авіаційні та супутникові вимірювання. Метеорологічні прилади та автоматизовані станції.

Атмосферний тиск –
сила невидимого
повітря

Наземні метеорологічні спостереження, авіаційні та супутникові вимірювання. Метеорологічні прилади та автоматизовані станції.

Чому рухається
повітря?

Наземні метеорологічні спостереження, авіаційні та супутникові вимірювання. Метеорологічні прилади та автоматизовані станції.

РОЗДІЛ ІІІ. ВОЛОГА В АТМОСФЕРІ ТА ОПАДИ (5 год.)

Вода в повітрі

Абсолютна, відносна та максимальна вологість. Точка роси. Прилади для вимірювання вологості.

Хмари — дзеркало
процесів в атмосфері

Основні типи та різновиди хмар. Практична робота 3. Визначення типів хмар за спостереженнями.

Звідки беруться опади?	Механізми утворення дощу, снігу, граду, мряки. Вимірювання кількості опадів.
Тумани, роса, ожеледь	Типи туманів. Утворення роси, паморозі, ожеледі.
Практична робота	Виготовлення саморобного опадоміра та визначення кількості опадів за тиждень.

РОЗДІЛ IV. АТМОСФЕРНІ ФРОНТИ ТА ЦИКЛОНИ (4 год.)

Повітряні маси і фронтим	Характеристики повітряних мас. Холодні, теплі та оклюзійні фронти.
Циклони та антициклони	Будова циклону й антициклону. Погода в різних їх частинах. Практична робота 5. Аналіз карти погоди з позначенням фронтів.
Атмосферні явища в період фронтальних процесів	Зміна температури, вологості, опадів і вітру під час проходження фронтів.

РОЗДІЛ V. НЕБЕЗПЕЧНІ ПОГОДНІ ЯВИЩА (4 год.)

Грози та блискавки	Причини утворення гроз. Форми блискавок. Правила безпеки.
Штормові явища	Наземні метеорологічні спостереження, авіаційні та супутникові вимірювання. Метеорологічні прилади та автоматизовані станції.
Аномальні явища погоди в Україні	Зливи, гради, сильні снігопади, ожеледь, хуртовини. Практична робота 6. Аналіз небезпечних погодних явищ у своїй місцевості.
Міні-проекти:	Найбільш руйнівні урагани світу. Небезпечні явища у моєму регіоні. Як погода впливає на транспорт?

РОЗДІЛ V. НЕБЕЗПЕЧНІ ПОГОДНІ ЯВИЩА (4 год.)

Клімат і його формування	Географічна широта, циркуляція атмосфери, рельєф, підстильна
Кліматичні пояси світу	Характеристика основних кліматичних поясів та типів клімату.

Клімат України та його
регіональні особливості

Різниця між кліматом Полісся, Лісостепу, Степу, Карпат та Криму.

Зміни клімату:
причини та наслідки

Парниковий ефект. Антропогенний вплив. Глобальні тенденції.

Практична робота 7

Створення кліматограми для обраного міста.

РОЗДІЛ VII. МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ПРИЛАДИ ТА ПРОГНОЗ ПОГОДИ (6 год.)

Прилади для
вимірювання
параметрів погоди

Наземні метеорологічні спостереження, авіаційні та супутникові вимірювання. Метеорологічні прилади та автоматизовані станції.

Метеорологічні
спостереження у школі

Організація метеопоста. Правила вимірювань.

Прогноз погоди:
основи та методи

Короткостроковий і довгостроковий прогноз. Числові моделі.

Практична робота 8

Порівняння прогнозів різних синоптичних служб та аналіз їх точності.

Семінар-практикум

«Як читати метеокarti?» Аналіз карти погоди з інтернет-ресурсів.

РОЗДІЛ VIII. ПІДСУМКОВА РОБОТА (3 год.)

Підсумковий
практикум

Аналіз даних спостережень за місяць. Створення власного короткострокового прогнозу погоди.

Захист міні-проектів

«Моя метеостанція». «Прогноз погоди для школи на тиждень».
«Небезпечні явища у нашому районі»